



JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Stephanie Stensson

Ett hållbart vittnesskydd

En analys av möjligheten till ett förbättrat vittnesskydd i ljuset av insynsrätten

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Helén Örnemark Hansen

Termin för examen: HT 2012

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Introduktion	7
1.2 Syfte och frågeställningar	8
1.3 Disposition	9
1.4 Teori	9
1.5 Metod och material	11
1.6 Forskningsläge	12
1.7 Avgränsningar	12
2 INSYNSRÄTTEN	14
2.1 Inledning	14
2.2 Kontradiktionsprincipen	14
2.3 Insyn under förundersökning	15
2.3.1 Den misstänktes partsrättigheter	15
2.3.2 Fortlöpande insynsrätt under förundersökningen	16
2.3.3 Rätten att närvara vid förhör	16
2.3.4 Insynsrätt vid slutdelgivning	17
2.3.5 Insynsrätt efter beslut om åtal	17
2.3.6 Insyn och sekretess	18
2.4 Insyn under huvudförhandling	19
2.4.1 Muntlighets- och omedelbarhetsprincipen	19
2.4.2 Insynsrättens reglering i RB	20
2.5 Kommentarer	21
3 HOTBILDEN SOM SKÅL FÖR BEGRÄNSNING AV VITTNESPLIKTEN	22
3.1 Inledning	22

3.2	Tvångsmedelsanvändningen	22
3.3	Kvalificerade skyddsidentiteter	23
3.4	Personsäkerhetsarbete	24
3.5	Kommentarer	25
4	VITNESSKYDD	26
4.1	Inledning	26
4.2	Skyddets omfattning	26
4.2.1	Särskilda straffbestämmelser	26
4.2.2	Säkerhetskontroll vid domstolar	27
4.2.3	Stängda dörrar	27
4.2.4	Förhör i parts eller åhörars utevaro	28
4.2.5	Förhör via telefon- eller videokonferens	28
4.2.6	Personsäkerhetsarbete	29
4.2.7	Skyddade personuppgifter	29
4.2.7.1	Sekretessmarkering och kvarskrivning	29
4.2.7.2	Fingerade personuppgifter	30
4.2.7.3	Kvalificerad skyddsidentitet	30
4.2.8	Fysiskt skydd	31
4.3	Hotbilden mot vittnen	31
4.3.1	Påverkansformer	31
4.3.2	Otillåten påverkan – ett verkligt problem?	31
4.4	Kommentarer	32
5	RÄTTEN ATT FÖRHÖRA VITTNEN	34
5.1	Inledning	34
5.2	Vittnesuppgifter från förundersökning	34
5.3	Anonyma vittnen	35
5.4	Kommentarer	36
6	EN UTBLICK I NORDEN	37
6.1	Inledning	37
6.2	Norge	37
6.3	Danmark	38
6.4	Finland	39
6.5	Kommentarer	39
7	FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER FÖR ETT FÖRBÄTTRAT VITNESSKYDD	40

7.1	Inledning	40
7.2	Anonyma vittnen	40
7.3	Vittnesuppgifter från förundersökning	42
7.3.1	Vittnesuppgifter från polisförhör	42
7.3.2	Vittnesuppgifter från bevisupptagning	43
7.4	Videokonferens i större utsträckning	44
7.5	Öka tryggheten i domstolens lokaler	44
7.6	Kommentarer	44
8	INTERVJUER MED PRAKTIKER ANGÅENDE VITNESSKYDDET	46
8.1	Inledning	46
8.2	Intervju med domare A	46
8.3	Intervju med åklagare Tom Svensson	47
8.4	Intervju med åklagare Bo Albrektsson	48
9	ANALYS	50
9.1	Inledning	50
9.2	I vilka avseenden gör sig intresseavvägningen gällande?	50
9.3	Bör vittnesskyddet förbättras?	53
9.4	På vilka sätt bör vittnesskyddet stärkas?	54
9.4.1	Anonyma vittnens (o)lämplighet	54
9.4.2	Säkra vittnesmålet genom bevisupptagning under förundersökning	57
9.4.3	Öka tryggheten för vittnen	58
9.5	Några avslutande kommentarer	58
BILAGA A		60
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING		62
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING		69

Summary

Statements by witnesses are an essential element of the efficient administration of justice. The occurrence of serious forms of threats and violence towards witnesses and their relatives therefore constitutes a major impediment to the work in combating crime. If the public cannot offer witnesses sufficient protection from attacks, there is a risk that they will choose not to cooperate with the police, which in turn means that serious crimes may remain unsolved. In this study the possibilities of an improved witness protection are examined in light of the right to transparency in the judicial procedure.

The study shows that methods used to protect witnesses consist primarily of physical protection, protection of personal data, residential relocation and, in utmost cases, change of identity. Since the year 2006 there is also a possibility for seriously threatened witnesses to be part of a special witness protection program in which they are offered, through the police, various methods of protection. During the trial the witness may participate on video link or the defendant may follow the witness examination on a monitor in a separate room, in order to avoid witness intimidation resulting from face to face confrontation with the defendant. Nowadays, in some courts, safety checks are used to prevent weapons entering the court premises. The study shows, however, that it may be questioned whether the current measures to protect witnesses are sufficient with the growth of organized crime and the increasing police reports and conviction statistics concerning acts of intimidation criminalized under the provision of “övergrepp i rättsak” in the 17th Chapter 10 § Penal Code (BrB). Such circumstances have led some countries to allow evidence consisting of statements obtained at a pre-trial stage and made by anonymous witnesses, when there is a risk that the witness will be exposed to reprisals. The admissibility of such evidence shall primarily be assessed in light of the right to a fair trial under Article 6 ECHR and the fundamental principles of contradiction and the equality of arms. These principles are also expressed in Article 6.3 d) ECHR, stating the defendant’s right to cross-examine witnesses.

Yet the study shows that the use of statements obtained at a pre-trial stage and made by anonymous witnesses is not under all circumstances incompatible with the Convention. The European Court of Human Rights has held that it is hereby required the defence is given the opportunity to question the witness at some time during the judicial procedure. Anonymous witnesses may be allowed in exceptional cases and when there is a recognized need to protect the witness’ life, liberty and safety under Article 8 ECHR. The need must nevertheless be weighed against the handicaps under which the defence is laboured, i.e. a weighing of interest must be made between Article 6 and Article 8 of the ECHR. The conviction may not, in any event, be based solely or to a decisive extent on the evidence of anonymous witnesses. The study shows that in recent years the Nordic legal development appears to be moving towards a stronger witness protection – anonymous witnesses are

allowed as evidence both in Denmark and Norway and recently a proposal for witness anonymity was presented in Finland. The Swedish legislator has remained reluctant to allow anonymous witnesses. The use hereof has not been considered possible because of the underlying and fundamental principle in the Code of Judicial procedure (RB) stating the defendants' complete right to transparency in the judicial procedure. The defendant is furthermore deprived the right to cast doubt on the witness' reliability, while unaware of the witness' identity. If the defence counsel, and not the defendant, is aware of the witness' identity, the use of anonymous witnesses may thereto be in conflict with the lawyer's duty of loyalty. The author of this study therefore argues that other measures, from the aspects of rule of law, may be more appropriate to improve witness protection. In the author's opinion it is essential that the witnesses are examined at the early stages of the criminal proceedings, preferably before they have been exposed to witness intimidation. It is hereby argued that the hearing of evidence should be allowed at the pre-trial stages, in the presence of the accused and the defence counsel, when witnesses are faced with the risk of reprisals. These witness statements could subsequently be used to replace or complement the witness examination at the main hearing. Furthermore, the study shows that there are deficiencies in the security within the court premises. Thus, the author argues that separate waiting rooms and entry paths for witnesses should exist in all the Swedish courts.

Sammanfattning

Utsagor från vittnen är ett väsentligt inslag i en effektiv rättskipning. Hot och våld mot vittnen utgör därför ett stort hinder i det brottsbekämpande arbetet. Om det allmänna inte kan erbjuda vittnen ett tillräckligt skydd vid sådana angrepp, finns det risk att vittnen väljer att inte samarbeta med polisen, vilket i sin tur kan få till följd att grova brott förblir ouppklarade. I denna studie granskas möjligheterna till ett förbättrat vittnesskydd i ljuset av insynsrätten.

Studien visar att nuvarande åtgärder för att skydda vittnen främst består av fysiskt skydd, skyddade personuppgifter, byte av bostadsort samt, i yttersta fall, fullständigt identitetsbyte. Sedan år 2006 är det också möjligt för allvarligt hotade vittnen att ingå i ett särskilt personsäkerhetsprogram, varvid vittnen kan skyddas genom olika åtgärder i polisens regi. Under huvudförhandling kan vittnet i vissa fall avge vittnesmål utan konfrontation med den tilltalade; antingen genom videolänk eller genom medhörning varvid den tilltalade följer vittnesförhöret i ett separat rum. Numera utförs också regelbundna säkerhetskontroller vid vissa domstolar för att förhindra att vapen förs in i domstolens lokaler. Studien visar emellertid att det, mot bakgrund av den växande organiserade brottsligheten samt den ökande anmälnings- och lagföringsstatistiken beträffande brottet övergrepp i rättssak (17 kap. 10 § BrB), kan ifrågasättas om de nuvarande åtgärderna för att skydda vittnen är tillräckliga. Sådana omständigheter har i andra länder ansetts vara skäl till att tillåta vittnesuppgifter från förundersökning och anonyma vittnen som bevisning när det finns en risk att vittnet utsätts för repressalier. Tillåtligheten av sådan bevisning får främst bedömas mot bakgrund av rätten till en rättvis rättegång i artikel 6 EKMR och de grundläggande principerna om kontradiktion och parts likställdhet. Principerna kommer även till uttryck i artikel 6.3 d) EKMR, vari stadgas den tilltalades rätt att förhöra vittnen.

Av studien framgår att det inte under alla omständigheter är oförenligt med konventionen att använda vittnesuppgifter från förundersökningen och anonyma vittnen som bevisning. Europadomstolen har härvid uttalat att det krävs att försvaret någon gång under förfarandet getts möjlighet att utfråga vittnet. Anonyma vittnen kan därutöver tillåtas undantagsvis och vid ett konstaterat behov av skydd för vittnets personliga säkerhet, frihet och liv enligt artikel 8. Behovet ska sedan vägas mot det handikapp som drabbar försvaret, dvs. en avvägning ska ske mellan artikel 6 och artikel 8 EKMR. Ett anonymt vittnesmål får inte uteslutande eller till avgörande del ligga till grund för dom. Studien visar att den nordiska rättsutvecklingen verkar gå mot ett starkare vittnesskydd i form av anonyma vittnen. Anonyma vittnen tillåts i Danmark och Norge och nyligen framlades ett förslag om vittnesanonymitet i Finland. Den svenska lagstiftaren synes genom åren ha varit motvillig till att tillåta en ordning med anonyma vittnen. Användningen av anonyma vittnen har inte ansetts vara möjlig mot bakgrund av den underliggande och grundläggande principen i RB om den tilltalades fullständiga in-

syns rätt i processmaterialet. Den tilltalade förtas möjligheter att ifrågasätta vittnets trovärdighet när vittnets identitet hemlighålls. Om försvararen, men inte den tilltalade, får veta om vittnets identitet kan användningen av anonyma vittnen dessutom strida mot lojalitetsplikten. I studien argumenteras därför för att andra åtgärder, ur en rättssäkerhetsaspekt, är lämpligare för att förbättra vittnesskyddet. Enligt författarens mening är det väsentligt att vittnesutsagor tas upp på ett tidigt stadium i processen, företrädesvis innan vittnet har utsatts för otillåten påverkan. Härvid argumenteras särskilt för att tillåta bevisupptagning under förundersökning, i närvaro av den misstänkte och dennes försvarare, när det finns en risk för att vittnet utsätts för represalier. Vittnesuppgifterna skulle därefter kunna användas vid en åtföljande rättegång och ersätta eller komplettera vittnesförhöret vid huvudförhandling. Vidare påvisar studien att säkerheten i domstolens lokaler brister i vissa avseenden och författaren argumenterar därför för att det bör inrättas särskilda väntrum och inpasseringsgångar för vittnen i landets samtliga domstolar.

Förord

Först och främst vill jag framföra ett tack till min handledare Helén Örnermark Hansen som under skrivningsprocessen, genom goda råd, synpunkter och idéer, har hjälpt mig styra arbetet i rätt riktning. Ett särskilt tack ska också riktas till domaren Erik Noltorp vid Malmö Tingsrätt och åklagarna Tom Svensson och Bo Albrektsson som har medverkat i intervjuerna och vars synpunkter på vittnesskyddet berikade uppsatsen.

Carro, vi delar många fina minnen från tiden på juristprogrammet. Jag kommer särskilt att minnas den dagen under en tentaperiod för drygt fyra år sedan när du höll det där inspirerande talet i det gröna tornrummet. Jag vill tro att talet innebar något av en vändpunkt för oss båda. Du ska ha tack för det!

Sist men inte minst: Tack till mina nära och kära ingen nämnd, ingen glömd. Ert stöd har betytt oerhört mycket för mig under utbildningen.

Stephanie Stensson

Lund, december 2012.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
ECHR	European Convention on Human Rights
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
EMR	En modernare rättegång
FolkbokfL	Folkbokföringslagen (1991:481)
FUK	Förundersökningskungörelse (1947:948)
KRIPUT	Arbetsgruppen för kriminalpolisiära Utredningsmetoder
NJA	Nytt juridiskt arkiv
OSL	Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)
PL	Polislagen (1984:387)
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RH	Rättsfall från hovrätterna
RPS	Rikspolisstyrelsen
SOU	Statens offentliga utredningar
VRGA	Vägledande regler om god advokatsed

1 Inledning

1.1 Introduktion

En vittnesstödsamordnare berättar i en intervju om vad denne iakttagit:

Intervjuperson: Det är blickar, och om man har tillfälle skickar man någon annan att kretsa runt omkring.

Intervjuare: Ute i korridorerna?

Intervjuperson: Ja, sen sätter man sig närmare, närmare och närmare. Om de är bekanta med varandra då är det verbalt också och [drar ett finger över halsen] och hånleendet. Men just de där tecknen eller att de gör så här bara [fingertoppar mot tinningen].

Intervjuare: Som att man försöker skjuta någon?

Intervjuperson: Ja eller vad man nu vill nå med det där.¹

Grundläggande för en fungerande rättsordning är att vittnen fritt och sanningenligt kan lämna uppgifter till rättsväsendet. Vittnesbevisning utgör stark bevisning och är inte sällan en förutsättning för att utredningen ska vara fullständig. Vittnesbevisningen kan ligga till grund för dom antingen självständigt eller, som stödbevisning, tillsammans med annan betydelsefull bevisning. Inte sällan krävs stödbevisning för att kunna nå upp till det, i brottmål, högt ställda beviskravet ”ställt utom rimligt tvivel”. Detta förhållande kan i domar uttryckas i termer av att ”det saknas stödbevisning”, vilket antyder att den föreliggande bevisningen inte når upp till beviskravet utan ytterligare samverkande bevisning.²

Andra personer kan emellertid ha ett intresse av att gärningsmannen frias eller att betydelsefulla uppgifter som kan skada den brottsliga verksamheten inte kommer till rättsväsendets kännedom. Som beskrivits i citatet ovan kan de, genom hot om våld, söka utöva påtryckning på vittnet i syfte att få vittnet att tiga, dra tillbaka sina uppgifter eller tala osanning. De eventuella repressalier som kan drabba vittnet till följd av att denne lämnat uppgifter kan av vittnet upplevas som långt värre än de sanktioner, exempelvis tvångsmedelsåtgärder, som kan aktualiseras inom rättsväsendets regi när vittnet inte uppfyller sin vittnesplikt. Hot och våld mot vittnen och deras anhöriga kan leda till vittnen drar sig för att samarbeta med rättsväsendet och att brott således förblir ouppklarade. Att det allmänna kan erbjuda vittnen ett tillräckligt skydd är därför väsentligt, inte bara för att skydda vittnets fysiska integritet, utan också för att kunna bedriva en effektiv brottsbekämpning.

Mot denna bakgrund är det centralt att rättsordningen skyddar vittnen mot olika former av påtryckningar. På senare tid har frågan om vittnesskydd fått särskilt fokus, främst i samband med massmedialt uppmärksammade mål om organiserad brottslighet där rekordmånga vittnen tilldelats fingerade per-

¹ BRÅ 2008:8, s. 37.

² Ekelöf, (2009), s. 25.

sonuppgifter och varit tvungna att byta bostadsort.³ Härvid har särskilt höjts röster för att införa en ordning med anonyma vittnen, vilket skulle möjliggöra att vittnets identitet aldrig kommer till den misstänktes kännedom och därmed minska riskerna för att vittnet utsätts för repressalier eller våld.

Åtgärder för att skydda den enskildes liv och säkerhet och samtidigt främja en effektiv brottsbekämpning får dock aldrig gå så långt att grundläggande rättssäkerhetsprinciper efterges. En hävdvunnen processrättslig princip i den svenska rättsordningen är den tilltalades fullständiga insynsrätt i det material som läggs till grund för domstolens avgörande, vilken också kan utläsas av artikel 6 EKMR ”rätten till en rättvis rättegång” med de grundläggande principerna om kontradiktion och parts likställdhet. Nära förbunden med dessa principer är den i artikel 6.3 d) stadgade minimirätten för den tilltalade att förhöra vittnen som åberopas mot honom. Tillåtligheten av olika åtgärder för att skydda vittnen som innebär begränsningar av den tilltalades insynsrätt får således bedömas mot bakgrund av nyssnämnda principer.

1.2 Syfte och frågeställningar

Vitnesskydd och partsinsyn utgör två motstående intressen med olika skyddsobjekt; intresset av att skydda *vittnet* från hot och repressalier samt intresset av den *misstänktes* eller *tilltalades* rättssäkerhet.⁴ Dessa motstående intressen kan hamna i konflikt med varandra under rättsprocessen och när lagstiftaren överväger olika åtgärder för att förstärka vittnesskyddet. I förekommande fall får en intresseavvägning göras mellan försvarets processuella rättigheter och skyddet för enskildas personliga säkerhet och liv.⁵ Det huvudsakliga syftet med framställningen är att närmare belysa i vilka avseenden intresseavvägningen kommer till uttryck under rättsprocessen samt söka utreda huruvida vittnesskyddet bör förbättras utan att göra avkall på insynsrätten och där tillhörande centrala rättssäkerhetsprinciper.

Problemställningen, och kärnan, i framställningen är; *Innebär ett hållbart skydd för vittnen ovillkorligen en inskränkning av den misstänktes rätt till insyn i processen?* För att utreda problemställningen har jag tagit hjälp av följande frågeställningar:

- I vilken omfattning har den misstänkte insynsrätt under pågående förundersökning och huvudförhandling?
- Kan hotbilden mot vittnen utgöra skäl att begränsa vittnesplikten?
- Vilka skydd finns att erbjuda ett vittne sedan huvudförhandling inletts och är vittnesskyddet hållbart i förhållande till hotbilden?
- I vilken utsträckning är användningen av vittnesuppgifter från förundersökning samt anonyma vittnesmål förenligt med artikel 6.1 och 6.3 EKMR?

³ Se t.ex. Sturm, SVT, (2012-03-01). I artikeln nämner journalisten Fredrik Sturm att ett 20-tal familjer på olika sätt har fått skydd i samband med Södertäljemålet.

⁴ I framställningen skiljs således på den misstänkte, som markerar partsställningen under förundersökningsstadiet, och den tilltalade, som avser partställningen sedan åtal väckts.

⁵ Se en utförligare redovisning beträffande förhållandet mellan rättsskydd och rättssäkerhet i avsnitt 1.4.

- Vilka möjliga alternativ finns till förbättringar av det nuvarande vittnesskyddet?

1.3 Disposition

Arbetets inledande del tar sitt avstamp i att beskriva gällande rätt (kapitel 2-4) och är i denna del deskriptiv. Utgångspunkten för arbetets andra del (kapitel 5-8) är på vilka sätt vittnesskyddet *bör* förbättras. Vad som avhandlas i denna del kommer att ligga till grund för diskussionen *de lege ferenda* i den avslutande analysen.

Arbetets deskriptiva del inleds i kapitel 2 med en beskrivning av de principer som genomsyrar den misstänktes rätt till insyn. I kapitlet ges också en beskrivning av den misstänktes rätt till insyn under förundersökning och den tilltalades insynsrätt under huvudförhandling. I kapitel 3 redogörs för på vilka sätt hotbilden mot vittnet kan utgöra skäl att begränsa eller undgå vittnesplikten. Därefter följer, i kapitel 4, en beskrivning av vilket vittnesskydd som finns att tillgå i det nuvarande systemet och om detta är tillräckligt i förhållande till den uppskattade hotbilden mot vittnen. I kapitel 5 redogörs för den i artikel 6.3 d) EKMR föreskrivna minimirätten att förhöra vittnen och vilka krav som uppställs gällande tillåtligheten av vittnesuppgifter från förundersökning och anonyma vittnen.

Den normativa delen av arbetet inleds i kapitel 6, varvid de nordiska ländernas vittnesskydd studeras. I kapitel 7 presenteras förslag till ett förbättrat vittnesskydd. För att ge uppsatsen det väl så behövliga praktiska inslaget har intervjuer genomförts med praktiker vars synpunkter redovisas för i kapitel 8. Kapitel 9 har ägnats åt min egen analys.

1.4 Teori

Två begrepp kommer att genomsyra uppsatsen; rättssäkerhet och rättsskydd. Rättsskydd utgör ett moment av det vidare begreppet rättstrygghet. Med rättstrygghet avses att staten dels ska skapa *rättsskydd* mot illegal maktutövning, dels att den legala maktutövningen ska vara reglerad och kontrollerad samt begränsad i enlighet med principer om behov och proportionalitet.⁶ I uppsatsen används begreppet rättsskydd eftersom det är direkt tillämpligt i förhållande till åtgärder för att skydda vittnen mot hot eller repressalier från andra individer. Begreppet rättssäkerhet definieras olika beroende på vilket perspektiv, formellt eller materiellt, som anläggs. Formell rättssäkerhet innebär att den offentliga makten ska utövas inom en rättslig ram och att rättsordningen ska präglas av en hög förutsebarhet. Medborgarna ska således åtnjuta skydd mot att den legala makten utövas godtyckligt. Den judiciella processen ska vara rättvis och domstolarna ska vara oavhängiga.⁷ Artikel 6 EKMR ger uttryck för den formella rättssäkerheten, varvid stipuleras envars rätt att vid anklagelse om brott vara berättigad till en rättvis och offentlig

⁶ Jareborg, (1992), s. 81.

⁷ Peczenik, (1995), s. 11 f.

rättegång samt rätt att förhöra vittnen som åberopas mot denne.⁸ Den materiella rättssäkerheten sträcker sig längre än den formella rättssäkerheten eftersom den också ställer krav på att etiskt godtagbara resultat ska åstadkommas.⁹ I enlighet härmed utkristalliserades under 1970-talet ett modernt rättssäkerhetsbegrepp, varvid begreppet rättssäkerhet även ansågs innefatta ett krav på rättsskydd. Härvid kräver rättssäkerheten att staten effektivt skyddar medborgarna mot brott.¹⁰ Enligt min mening leder ett sådant synsätt till oklarheter. Vid en diskussion är det centralt att skilja på begreppen rättssäkerhet och rättsskydd, eftersom dessa åsyftar olika skydd. Rättssäkerhet avser att skydda den enskilde mot att den *legala makten* utövas godtyckligt. När det gäller skydd mot den *illegala maktutövningen*, exempelvis hot och repressalier mot vittnen, är det i stället fråga om rättsskydd. Har vittnen inte skyddats tillräckligt under processen är detta en brist i rättsskyddet, inte i rättssäkerheten. Den judiciella processen kan, genom att vara offentlig och kontradiktorisk, således uppfylla kraven på rättssäkerhet utan att rättsskyddet har tillgodosetts. Därmed inte sagt att rättsskydd inte är ett beaktansvärt intresse. Utmärkande för en fungerande rättsstat är att medborgarna bereds ett rättsskydd. Personer ska kunna utgå från att de bereds skydd för det fall de utsätts för allvarliga hot eller repressalier.¹¹ Ur ett brottsbekämpningsperspektiv kan rättsskyddet också motiveras av effektivitetsvinster. Genom att vittnen skyddas mot hot och våld på ett adekvat sätt kan deras fysiska integritet skyddas, vilket i sin tur kan medföra att vittnen vågar lämna sanningsenliga utsagor till rättsväsendet och att därmed materiellt riktiga domar i större utsträckning kan avverkas.

Det kan dock finnas en potentiell motsättning mellan det som främjar rättssäkerheten och det som ur ett rättsskyddsperspektiv är godtagbart eller önskvärt.¹² Åtgärder för att förstärka vittnesskyddet i syfte att dels skydda vittnens fysiska integritet, dels effektivt bekämpa brottsligheten kan gå ut över rättssäkerheten. När lagstiftaren överväger olika åtgärder för att förstärka och effektivisera vittnesskyddet är det därför centralt att väga rättssäkerheten mot rättsskyddet.

Det rättssäkerhetsbegrepp som används i framställningen är särskilt avpassad för uppsatsens syfte och innefattar följande kriterier:

- Försvarets rätt att delges handlingar och utredningsmaterial.
- Försvarets möjlighet att ifrågasätta trovärdigheten av den bevisning som åberopas.

Genom tillämpningen av dessa kriterier ska rättssäkerheten mätas på två olika nivåer, lagstiftningsnivån och rättskipningsnivån, i de avsnitt det är lämpligt (främst kapitel 2-5). Syftet med denna uppdelning är att utreda hur rättssäkerhetsintressen dels uttrycks på en lagstiftningsnivå dels tillämpas i praktiken.

⁸ Axberger m.fl., (2006), s. 24.

⁹ Peczenik, (1995), s. 12.

¹⁰ Fernandez Esteban, (1999), s. 92.

¹¹ Axberger m.fl., (2006), s. 29.

¹² Fernandez Esteban, (1999), s. 98.

1.5 Metod och material

Den övergripande metoden som ska användas i uppsatsen är traditionell rättsvetenskaplig metod. Metoden åsyftar främst att fastställa innehållet i gällande rätt, vilket görs genom studerandet av rättskällor. Härvid ska de traditionella rättskällorna lagtext, förarbeten, praxis och doktrin studeras. Därefter ska, genom rättspolitisk analys, undersökas huruvida det existerande rättsläget beträffande vittnesskydd bör förändras. Den rättspolitiska argumentationen ska förankras i den ovannämnda teorin om rättssäkerhet och rättsskydd.¹³ Som underlag för och utveckling av de rättspolitiska argumenten ska en komparativ samt empirisk metod tillämpas.

I den deskriptiva delen av arbetet har lagtext, förarbeten, underrättspraxis, myndighetsbeslut och doktrin studerats. De förarbeten som har använts i framställningen utgör relevant material och har inte överspelats av praxis. Valet av doktrin har motiverats av författarnas auktoritet inom hithörande områden och av att materialet är relevant ur en tidsaspekt. Underrättspraxis har brukats som källa främst för dess relevans för problemställningen. Myndighetspublikationer, främst publikationer från BRÅ, har nyttjats i framställningen. Häri har statistiska underlag varit särskilt brukbara för kartläggningen av hotbilden mot vittnen.

I de delar av arbetet som behandlar konventionsrätten har huvudsakligen nyttjats ”Mänskliga rättigheter i Europeisk praxis” av Hans Danelius. Anledningen till valet av källa är författarens auktoritet inom konventionsrätt. Litteraturen hänvisas ofta till i förarbeten samt doktrin och utgör således en originalkälla i förhållande till dessa. Litteraturen är i mångt och mycket en sammanställning av praxis från Europadomstolen. Den har använts dels för att få en överblick över de avgöranden från Europadomstolen som behandlar anonyma vittnen, dels för att utreda hur artikel 6 EKMR tolkas av Europadomstolen i dessa avseenden. De avgöranden som har behandlats i avsnittet om anonyma vittnen har valts mot bakgrund av att de innehåller principiellt viktiga ställningstaganden, vilka varit vägledande för den efterföljande praxis som utvecklats beträffande tillåtligheten av anonyma vittnen. Trots att det rör sig om äldre rättsfall är de fortfarande relevanta och har inte överspelats av annan praxis på området.

I det komparativa avsnittet ska Danmarks och Norges reglering beträffande anonyma vittnen behandlas. Därutöver behandlas det nyligen framlagda förslaget i Finland om anonyma vittnen. Anledningen till att dessa länder valts för komparationen är att deras straffprocessordningar liknar den svenska, men skiljer sig beträffande åtgärder som vidtagits för att stärka vittnesskyddet. Dessa länder lämpar sig därför särskilt väl för en komparation vilken ska utreda och värdera olikheterna mellan länderna. Komparationens syfte är att inhämta inspiration *de lege ferenda*, söka värdera de lösningar som valts för vittnesskyddet i länderna och analysera huruvida samma lösningar är önskvärda även i den svenska rättsordningen. Material som har nyttjats

¹³ Arvidsson, (2010), s. 37-39.

för komparationen är främst förarbeten till de ovan nämnda ländernas regleringar om anonyma vittnen.¹⁴

I den empiriska studien har intervjuer genomförts med tre praktiker, två åklagare och en domare, vars praktiska erfarenheter och kunskaper har syftat att berika diskussionen *de lege ferenda*. Som underlag för intervjun användes ett frågeformulär. Frågeunderlaget återfinns i bilaga A. Intervjufrågorna har sin grund i de studier som genomförts gällande övergrepp i rättsak och otillåten påverkan samt de förslag på ett förbättrat vittnesskydd som framkommit i olika utredningar. Intervjupersonerna har valts mot bakgrund av ett så kallat tillfällighetsurval. Denna urvalsmetod innebär att personerna väljs på grund av att de är tillgängliga. Metoden avser således inte att nå ett representativt urval.¹⁵ Tillfällighetsurvalet lämpar sig särskilt väl för den förevarande empiriska studien, vilken endast syftar att belysa praktikers synpunkter på vittnesskyddet. Åklagarna intervjuades per telefon och intervjun med domaren genomfördes vid ett anordnat möte. Intervjupersonerna hade på förhand fått ta del av frågeunderlaget.

1.6 Forskningsläge

Det finns ett omfattande material att tillgå beträffande vittnesskydd och den misstänktes insynsrätt. Frågan om ett förbättrat vittnesskydd har återkommande diskuterats i diverse utredningar, t.ex. SOU 1998:40 och SOU 2004:1. Härvid har särskilt debatterats huruvida en ordning med anonyma vittnen bör införas i den svenska rättsordningen. Därutöver har BRÅ genomfört en undersökning i syfte att kartlägga den otillåtna påverkan mot vittnen. Denna undersökning bygger till stor del på intervjuer med vittnen och brottsoffer. I undersökningen belyses vittnens upplevelser av den otillåtna påverkan samt rädslan för att vittna. Tillgänglig statistik finns också beträffande anmälningar och lagföringar för brottet övergrepp i rättsak, vilken ger ett tillförlitligt underlag för att uppskatta hotbilden mot vittnen. År 2010 utkom insynsutredningen (SOU 2010:14). I utredningen föreslås förtydliganden av gällande rätt beträffande den misstänktes insynsrätt. Några genomgripande förändringar av insynsrätten föreslås inte. Det bör tilläggas att utredningen inte utmynnat i något lagförslag. Utredningen beskriver insynsrätten under olika stadier i rättsprocessen samt dess förhållande till sekretessen. En aspekt av vittnesskyddet som inte har varit föremål för behandling i ovan nämnda material är intressekollisionen mellan behovet av ett tillräckligt rättsskydd och den tilltalades rättssäkerhet. Denna intressekollision kommer såsom teoretisk grund att genomsyra den fortsatta framställningen.

1.7 Avgränsningar

Avgränsningar kommer att göras med utgångspunkt från problemställningen. Framställningens utgångspunkt är vittnen och deras skydd i förhållande till insynsrätten. Härvid ska enbart den misstänktes och tilltalades insynsrätt behandlas. Vidare ska endast insynsrätten under pågående förundersökning

¹⁴ Bogdan, (2003), s. 65

¹⁵ Hartman (2010), s. 243.

och huvudförhandling behandlas. Eventuell insynsrätt för den misstänkte under förutredning, i andra förundersökningar eller i nedlagda förundersökningar kommer inte att vara föremål för behandling. Någon ingående redogörelse av det materiella innehållet i de sekretessbestämmelser som kan aktualiseras vid insynsrätten görs inte. I avsnittet om vittnesskydd kommer inte skyddet för medåtalade att behandlas. Vidare redogörs för vittnesskyddet endast under den judiciella processen. Behovet och utformningen av vittnesskyddet efter processen kommer inte att behandlas. Med anledning av att de nordiska ländernas straffprocessordningar uppvisar stora likheter, ska i komparationen främst fokuseras på de skillnader som finns i förhållande till den svenska rättsordningen gällande tillåtligheten av anonyma vittnen. Av skäl som ovan nämnts faller det sig naturligt, vid en analys av det svenska vittnesskyddet, att jämföra denna med vittnesskyddet i våra grannländer. Nederländerna har sedan en lång tid tillbaka ett system med anonyma vittnen men ska, på grund av nyssnämnda begränsningar, inte behandlas närmare. Det finns ett fåtal rättsfall rörande anonyma vittnen i Sverige. Jag har dock valt att inte behandla dessa eftersom de inte är av omedelbar betydelse för en diskussion *de lege ferenda*. Syftet med en sådan diskussion är ju att utreda om anonyma vittnen *bör* införas i den svenska lagstiftningen. Härvid blir det betydelsefullt att utröna vad som uttryckts i lagstiftningssammanhang genom åren. Utgångspunkten är att anonyma vittnen inte är tillåtet enligt rättegångsbalkens bestämmelser. En annan sak är att sådan bevisning, trots att den inte tillkommit i enlighet med rättegångsbalkens bestämmelser, inte alltid är möjlig att avvisa enligt den fria bevisföringens princip. Denna fråga är dock inte föremål för närmare behandling i framställningen. I arbetet kommer inte heller närmare att redogöras för internationella samarbeten beträffande vittnesskydd.

2 Insynsrätten

2.1 Inledning

Det är betydelsefullt att den misstänkte på ett tidigt stadium får insyn i det frambringade utredningsmaterialet och möjlighet att, vid behov, komplettera densamma. Den misstänktes aktiva medverkan i utredningen kan i bästa fall leda till att åklagaren finner att bevisningen, på grund av brister och oklarheter, inte räcker för positivt åtalsbeslut och därför väljer att helt avstå från att väcka åtal. Insynsrätten är en grundläggande förutsättning för att den misstänkte ska kunna förbereda sitt försvar på ett fullgott sätt och kunna ifrågasätta trovärdigheten av den frambringade bevisningen. Den misstänkte har därför en lagstadgad insynsrätt från och med tiden för underrättelse om misstanke om brott. Insynsrättens omfattning ser delvis olika ut beroende på i vilket skede rättsprocessen befinner sig i och vilka skyddsintressen som då gör sig gällande. I avsnittet ska därför insynsrätten beskrivas utifrån rättsprocessens olika skeden. Kontradiktionsprincipen och principen om parts likställdhet ligger till grund för regleringen om insynsrätten i RB. I syfte att ge läsaren en bakgrund och förståelse för varför insynsrätten är beskaffad som den är kommer dessa principer att beskrivas.

2.2 Kontradiktionsprincipen

Kontradiktionsprincipen brukar sammanfattas med uttrycket ”*ingen ska dömas ohörd*”. Med denna förstås att en domstol inte till nackdel för part får grunda sitt avgörande eller beslut på material som parten inte har fått ta del av eller yttra sig över. Principen utgör ett centralt element i rätten till en rättvis rättegång i artikel 6.1 EKMR, vilken sedan år 1995 även är inkorporerad i svensk lag. Kontradiktionsprincipen har med åren blivit en central princip inom processrätten och en grund vilken även reglerna i RB vilar på.¹⁶ Det kontradiktoriska förfarandet innebär i brottmål att åklagaren och försvaret ska ges möjlighet att ha kännedom och yttra sig över vad den andra parten anfört och över bevisning som motparten presenterat. Vidare åligger det åklagaren att låta försvaret ta del av all bevisning som åklagaren innehar oavsett om den talar till den tilltalades för- eller nackdel.¹⁷ Utöver att förfarandet ska vara kontradiktoriskt kräver rätten till en rättvis rättegång i artikel 6.1 EKMR också att det ska råda likställdhet mellan åklagaren och den tilltalade. Principen om parts likställdhet innebär inte nödvändigtvis att åklagaren och den tilltalade ska ha samma processuella möjligheter att utföra sin talan. Väsentligt är att den tilltalade inte har sämre möjligheter än åklagaren att föra sin talan i domstol. Att den tilltalade i vissa avseenden favoriseras torde snarare vara nödvändigt för att eliminera risken att denne oskyldigt döms.¹⁸

¹⁶ Bring m.fl., (2009), s 113.

¹⁷ Danelius, (2012), s. 257.

¹⁸ Danelius, (2012), s. 246.

Europadomstolen har framhållit att den kontradiktoriska principen inte är undantagslös. Försvaret har inte i alla lägen rätt att få tillgång till all den utredning som läggs till grund för åtal. I Europadomstolens praxis har tunga sekretessskäl, däribland bevispersoners skydd och säkerhet, motiverat en inskränkt partsinsyn.¹⁹ De svårigheter som drabbar försvaret härigenom måste motverkas genom andra processuella arrangemang. Europadomstolen har härvid fastslagit att det aldrig kan anses vara förenligt med konventionen att åklagaren självständigt, efter en avvägning mellan försvarets intressen och det allmänna intresset av att hemlighålla viss information, avgör om försvaret ska beredas insyn eller ej. En sådan prövning ska underställas den domstol som prövar brottmålet i sak.²⁰

Något absolut krav på att en misstänkt under förundersökning är berättigad en viss insynsrett torde inte kunna slås fast. Tolkningen av huruvida en kränkning av rätten till en rättvis rättegång har skett ska nämligen bedömas mot bakgrund av hur rättegången i dess helhet förlöpt. En defekt i ett tidigare skede kan följaktligen läkas i ett senare skede.²¹ Att en misstänkt under förundersökning ges rätt att ta del av utredningsmaterialet torde emellertid vara en förutsättning för att denne senare under en rättegång ska ha möjlighet att på ett rättvist sätt kunna tillvarata sina rättigheter.²²

2.3 Insyn under förundersökning

2.3.1 Den misstänktes partsrättigheter

I 23 kap. 18 § 1 men. RB stadgas att då förundersökningen har kommit så långt att någon skäligen misstänks för brottet skall den misstänkte, då denne hörs, underrättas om misstanken. Vid underrättelsen ska den misstänkte upplysas om rätten att anlita försvarare och att offentlig försvarare under vissa förutsättningar kan förordnas.²³ Underrättelsen fyller flera funktioner; vetskapen om misstanken innebär att den misstänkte kan inrikta och förbereda sitt försvar samt ges adekvat möjlighet att tillvarata sina intressen genom att anlita eller förordnas försvarare. En annan betydelsefull funktion med underrättelsen är att den misstänkte får rätt till fortlöpande insyn i utredningen samt möjlighet att begära kompletteringar.²⁴ Med underrättelsen följer således vissa partsbefogenheter och det är först i detta skede som förundersökningen frångår sin inkvisitoriska prägel och får mer ackusatoriska drag.²⁵

¹⁹ Danelius, (2012), s. 261. Exempel härpå är användningen av anonyma vittnen. Sådan bevisning har under vissa förutsättningar ansetts vara förenlig med artikel 6.3 d) EKMR. En utförligare redogörelse avseende artikel 6.3 d) EKMR och avgöranden från Europadomstolen beträffande anonyma vittnen görs i kapitel 5.

²⁰ Rowe och Davis mot Förenade Kungariket, Dom 16.2.2000 och Dowsett mot Förenade Kungariket, Dom 24.9.2004.

²¹ Danelius, (2012), s. 260.

²² Åklagarmyndigheten, (2008:4), s. 13.

²³ 21 kap. 3 och 3a § § RB.

²⁴ Dahlqvist, (2007), s. 89.

²⁵ Fitger m.fl., kommentar till 23 kap 18 § RB.

2.3.2 Fortlöpande insynsrätt under förundersökningen

Som ovan nämnts är det i samband med underrättelsen om misstanke som den fortlöpande insynsrätten aktualiseras. Allt eftersom nytt förundersökningmaterial tillförs utredningen har den misstänkte rätt att få ta del av detta. Insynsrätten gäller i den utsträckning det kan ske utan men för utredningen. Skäl för att begränsa insynsrätten kan vara att det finns risk att den misstänkte anpassar sina uppgifter, förstör bevisning eller på annat sätt saboterar utredningen. Förundersökningsledaren prövar under pågående utredning huruvida uppgifter kan lämnas till den misstänkte.²⁶ Enligt Ekelöf bör regeln om fortlöpande insyn förstås som en presumtion för att den misstänkte och hans försvarare har rätt att få del av allt som kommer fram.²⁷ På vilket sätt försvaret fortlöpande ska hållas informerat avgör förundersökningsledaren i det enskilda fallet. Någon rätt att läsa eller få tillgång till förundersökningmaterial i dess genuina form finns inte.²⁸ Enligt Bring och Diesen torde det till en början vara tillräckligt att försvaret upplyses om vilka bevismedel som förekommer, deras huvudsakliga innehåll och uppskattade bevisvärde. Efter hand som utredningen fortskrider kan den faktiska bevisningen delges försvaret, såvida det inte innebär men för den fortsatta utredningen.²⁹ Hur väl den fortlöpande insynsrätten efterlevs tycks emellertid bero på hur aktiva och engagerade den misstänkte och försvararen är.³⁰

2.3.3 Rätten att närvara vid förhör

Av intresse för den misstänktes insynsrätt är möjligheten för försvaret att närvara vid förhör. Försvararen får, enligt 23 kap. 10 § 4 st. RB, närvara vid förhör om det kan ske utan men för utredningen. Vad gäller förhör med den misstänkte torde möjligheterna att vägra försvararen att närvara vara ytterst begränsade. Ekelöf uttrycker att försvararens närvarorätt torde vara närmast ovillkorlig.³¹ Endast i rena undantagsfall, t.ex. om försvararen inte efterkommer förhørsledarens föreskrifter om yppanderätt under förhör, kan närvarorätten begränsas. Vid andra förhör torde försvararens närvarorätt vara mer begränsad. Anledningen härtill är att det vid förhören kan framkomma uppgifter som inte bör komma till den misstänktes kännedom och att försvararen inte, med anledning av ett meddelat sekretessförordnande, kan åläggas tystnadsplikt gentemot sin klient.³² När det gäller den misstänktes närvaro-

²⁶ SOU 2010:14, s. 64.

²⁷ Ekelöf, (2011), s. 131.

²⁸ SOU 2010:14, s. 65.

²⁹ Bring m.fl., (2009), s. 136.

³⁰ Bring m.fl., (2009), s. 59. Se t.ex. Advokatsamfundets remissyttrande över SOU 2005:84, varvid Advokatsamfundet framhåller att den fortlöpande insynsrätten alltför sällan efterlevs av åklagare. (Advokatsamfundet (2006), s. 3). I Insynsutredningen uttrycks emellertid att det torde ankomma på den misstänkte och försvararen att ta initiativ till och klargöra sitt intresse av fortlöpande information om utredningsläget. (SOU 2010:14, s. 65).

³¹ Ekelöf, (2009), s. 133.

³² Bring m.fl., (2009), s. 140. Enligt de advokatetiska reglerna har advokater en lojalitetsplikt mot klienten. Advokaten ska tillvarata klientens intressen på bästa sätt och visa trohet samt lojalitet (VRGA 1). Advokaten är följaktligen skyldig att underrätta klienten om allt som förekommer i ärendet (VRGA 2.3). (VRGA, s. 5 [2011]).

rätt vid förhör avgörs denna utifrån den allmänt hållna regeln i 23 kap. 10 § 1 st. RB, enligt vilken undersökningsledaren har en i det närmaste diskretionär rätt att pröva vem som får närvara vid förhör. Den misstänkte och försvararens närvarorätt är emellertid ovillkorlig om försvaret har begärt komplettering av förhör enligt 23 kap. 18 § 2 st. RB.³³

2.3.4 Insynsrätt vid slutdelgivning

När förundersökningen är slutförd ska den misstänkte genom slutdelgivning underrättas om att utredningsmaterialet är tillgängligt. Den misstänkte har rätt att ta del av *allt* utredningsmaterial, inbegripet sådant som har tillfogats sidomaterialet, och åtal får inte beslutas innan den tilltalade getts tillfälle härtill samt beretts skäligt rådrom.³⁴ Eftersom förundersökningen är slutförd kan inte insynsrätten längre begränsas med skäl att ett röjande av uppgifter skulle vara till men för utredningen. Även om det inte finns någon uttrycklig rätt att få kopia av utredningsmaterialet under denna fas, brukar vanligen den misstänkte och dennes försvarare tillställas ett exemplar av det preliminära förundersökningsprotokollet.³⁵ Av det preliminära förundersökningsprotokollet bör framgå vad som sovrats bort som sidomaterial.³⁶ I och med detta förhindras att den misstänkte drar den felaktiga slutsatsen att det preliminära förundersökningsprotokollet innefattar allt som förevarit under förundersökningen.³⁷ Syftet med denna vidsträckt insynsrätt är att försvaret ska ges möjligheter att förbereda sig och, om det behövs, påkalla ytterligare utredning. Vid en granskning av materialet finner möjligen försvaret att utredningen är ofullständig eller oklar. Försvaret kan önska att komplettera utredningen med viss teknisk utredning eller att förhör ska hållas med viss person. Förundersökningsledaren ska pröva huruvida försvarets begäran om ytterligare utredning kan antas vara av betydelse för undersökningen.³⁸ Prövningen syftar främst att förhindra förhållning eller missbruk från den misstänktes sida. Avslås en begäran om ytterligare utredning skall skälen för detta anges. Den misstänkte kan då göra en anmälan till domstolen, varvid kan avgöras om förhör ska hållas vid rätten eller om förundersökningsledaren ska uppdras att genomföra förhör.³⁹ I allmänhet är det sällan rätten prövar frågan om komplettering av utredning, eftersom förundersökningsledaren i regel tillmötesgår den misstänktes begäran om detta.⁴⁰

2.3.5 Insynsrätt efter beslut om åtal

Så snart åtal har beslutats har den tilltalade och dennes försvarare rätt, enligt 23 kap. 21 § 4 st. RB, att på begäran få en kopia av förundersökningsprotokollet. Är offentlig försvarare förordnad fordras inte någon särskild begäran

³³ 23 kap. 10 § 4 st. 1 p RB.

³⁴ SOU 2010:14, s. 66.

³⁵ Bring m.fl., (2009), s. 137.

³⁶ SOU 2010:14, s. 66. Att underlåta att lämna sådan information står enligt JO i strid inte bara mot 23 kap. 18 § RB utan även mot artikel 6 EKMR. (JO 2007/08 s. 87).

³⁷ SOU 2010:14, s. 66.

³⁸ 23 kap. 18 § 2 st. RB.

³⁹ 23 kap. 19 § RB, SOU 2010:14, s. 66 f.

⁴⁰ Bring m.fl., (2009), s. 139.

härom.⁴¹ Det är alltså först i detta skede som insynsrätten också omfattar kopior av förundersökningsmaterialet.⁴² I förundersökningsprotokollet ingår allt material av betydelse för utredningen.⁴³ Vid sammanställningen av förundersökningsprotokollet bör särskilt beaktas objektivitetsprincipen i 23 kap. 4 § RB. Även material som från försvarets synvinkel kan vara av betydelse för utredningen ska tas med i förundersökningsprotokollet. Uppgifter beträffande ett vittnes ålder, bostadsadress och yrke, som saknar betydelse för åtalet, ska inte framgå av förundersökningsprotokollet eller de handlingar som delges den tilltalade.⁴⁴ Den tilltalade har således inte någon automatisk insynsrätt i vittnets kontaktuppgifter, utan det krävs att denne särskilt begär det.⁴⁵ Visst förundersökningsmaterial, exempelvis bildupptagningar av förundersökningsförhör, kan på grund av risken för spridning vara lämpligare att få ta del av vid besök hos förundersökningsmyndigheten.⁴⁶

2.3.6 Insyn och sekretess

Under pågående förundersökning är det inte ovanligt att vissa uppgifter, exempelvis uppgifter om den enskildes personliga förhållanden, är belagda med förundersökningssekretess.⁴⁷ Av 10 kap. 3 § 2 st. OSL framgår att sekretess inte innebär någon begränsning i parts rätt enligt RB att ta del av alla omständigheter som läggs till grund för avgörande i mål eller ärende. Oavsett sekretess föreligger således en ovillkorlig insynsrätt för den misstänkte såvitt avser processmaterial.⁴⁸ När det däremot gäller sidomaterial, dvs. sådant material som saknar betydelse för åtalet, kan bestämmelsen i 10 kap. 3 § 1 st. OSL vara tillämplig, varmed det är möjligt att undanhålla sekretessbelagda uppgifter för den misstänkte under förutsättning att ett allmänt eller enskilt intresse av synnerlig vikt kräver detta. I litteraturen har framhållits att uppgifter som regelmässigt torde vara av sådan beskaffenhet är uppgifter om exempelvis förhörspersoner och uppgiftslämnarens identitet eller den verkliga identiteten bakom kvalificerad skyddsidentitet.⁴⁹ Förvägras den misstänkte, med hänvisning till sekretessen, att ta del av vissa handlingar i sidomaterialet, ska den misstänkte på annat sätt informeras om innehållet i den utsträckning det behövs för att denne ska kunna tillvarata sin rätt och i den mån det kan ske utan allvarlig skada för det intresse som sekretessen ska skydda.⁵⁰ Frågan om den misstänktes insynsrätt i sekretessbelagda upp-

⁴¹ 23 kap. 21 § 4 st. RB.

⁴² SOU 2010:14, s. 69.

⁴³ 23 kap. 21 § RB.

⁴⁴ 21 § FUK, 45 kap. 9 § RB.

⁴⁵ Prop. 1993/94:143, s. 46.

⁴⁶ SOU 2010:14, s. 333.

⁴⁷ SOU 2010:14, s. 73. Se t.ex. 35 kap. 1 § OSL.

⁴⁸ Ekelöf, (2011), s. 144. Som Ekelöf framhåller finns dock enligt 10 kap. 4 § OSL möjligheter att, vid utlämnande av kopior, inskränka försvararens och den tilltalades användning av sekretessbelagda uppgifter i utredningsmaterialet, t.ex. uppgifter om bevispersoners identitet och andra uppgifter. Är den tilltalade häktad finns också möjligheter att inskränka dennes kontakter med omvärlden för att förhindra att uppgifter sprids till andra. Se t.ex. häktningsgrunden kollusionsfara i 24 kap. 1 § 2 p. RB ”risk för försvärande av sakens utredning”.

⁴⁹ Dahlqvist (2007). Fitger m.fl., kommentar till 23 kap. 18 § RB.

⁵⁰ 10 kap. 3 § 1 st. sista men. OSL.

gifter som tillfogats sidomaterialet har behandlats i ett avgörande från Kammarrätten. Den misstänkte begärde att få ta del av sekretessbelagda uppgifter i en inkommen anonym anmälan och i en tjänsteanteckning tillhörandes sidomaterialet av vilken uppgiftslämnarens identitet framgick. Ekobrottsmyndigheten avslag den misstänktes begäran med hänsyn till sekretessen och att det var av synnerlig vikt att uppgifterna inte röjdes. Den misstänkte önskade få ta del av uppgiftslämnarens identitet och de uppgifter som denne lämnat eftersom det kunde antas att uppgiftslämnaren hade ett eget intresse i att upprätta en anmälan. Vidare gjorde försvaret gällande att de önskade åberopa uppgiftslämnaren som bevisperson. Kammarrätten fann att det framgick av handlingarna att uppgiftslämnaren inte skulle höras som bevisperson och innehållet i handlingarna utgjorde inte något processmaterial. Mot denna bakgrund och vid en avvägning mellan den misstänktes intresse av att som part få insyn i ärendet och uppgiftslämnarens intresse av anonymitet, fann Kammarrätten att det, enligt 10 kap. 3 § OSL, var av synnerlig vikt för uppgiftslämnaren att de begärda handlingarna inte lämnades ut.⁵¹

2.4 Insyn under huvudförhandling

2.4.1 Muntlighets- och omedelbarhetsprincipen

Sedan införandet av RB år 1948 är principerna om muntlighet och omedelbarhet grundvalar i det svenska rättegångsförfarandet. Enligt *muntlighetsprincipen* ska huvudförhandling som huvudregel vara muntlig.⁵² Detta innebär att parternas yrkanden, grunder, utveckling av talan och bevisning vid huvudförhandling ska framläggas i muntlig form. Parterna får ge in eller läsa upp skriftliga inlagor eller andra skriftliga anföranden endast om rätten finner att det skulle underlätta förståelsen av ett anförande eller i övrigt vara till fördel för handläggningen. *Omedelbarhetsprincipen* innebär att dom endast får grundas på vad som förekommit vid huvudförhandling och att endast den domare som varit med under hela förhandlingen får delta i avgörandet.⁵³ Utredningsmaterial, såsom förundersökningsprotokoll, blir således inte processmaterial förrän detta framläggs vid huvudförhandling. Principerna är av stor betydelse för den misstänktes insyns rätt under huvudförhandling. Tillämpningen av dessa innebär ju att en tilltalad senast under huvudförhandlingen får full insyn och möjlighet att yttra sig över de omständigheter som läggs till grund för avgörandet. Det bakomliggande syftet med principernas införande i den svenska rättegångsordningen var, förutom att skapa goda förutsättningar för den fria bevisprövningen, att också tillförsäkra part insyn i materialet som läggs till grund för dom. I de ursprungliga förarbetena till RB uttrycktes att parts insyns rätt var ovillkorlig och samtidigt ett grundläggande rättssäkerhetskrav. Rätten för part att få kännedom om processmaterialet synes ha varit så självklar att det inte uttryckligen stadgades i någon bestämmelse.⁵⁴

⁵¹ Kammarrättens avgörande målnr 7873-03.

⁵² Muntlighetsprincipen uttrycks i 46 kap. 5 § RB.

⁵³ Omedelbarhetsprincipen uttrycks i 30 kap. 2 § RB.

⁵⁴ SOU 2010:14, s. 231.

2.4.2 Insynsrättens reglering i RB

Det finns inte någon bestämmelse i RB – motsvarade den i 23 kap. 18 § RB – som uttryckligen reglerar den tilltalades insynsrätt i brottmålsprocessen. Som ovan framgått anses det underförstått att en sådan insynsrätt följer av principerna om muntlighet och omedelbarhet. Insynsrätten kommer också till indirekt uttryck i ett flertal bestämmelser i RB. En, för den tilltalades vidkommande, central partsrättighet är rätten, enligt 21 kap. 1 § RB, att själv föra sin talan. Rätten härtill är ovillkorlig och gäller alldeles oavsett om den tilltalade enligt andra bestämmelser saknar processbehörighet. I enlighet härmed är det inte tillåtet att enbart låta försvararen, men inte den tilltalade, ta del av processmaterial, i vart fall inte om den tilltalade motsätter sig det. Rätten är också skyldig att kalla den tilltalade till huvudförhandling vid tingsrätt enligt 45 kap. 15 § 2 st. RB. Den tilltalade är därvid, enligt 21 kap. 2 § RB, som huvudregel skyldig att närvara personligen vid huvudförhandling. Skyldigheten sanktioneras i första hand genom vite och i andra hand genom hämtning.⁵⁵ Undantag från inställelseskyldigheten förutsätter, enligt 21 kap. 2 § RB att målet kan avgöras även om den tilltalade inte finner sig vid huvudförhandlingen och att dennes närvaro kan antas vara utan betydelse för utredningen. Om den tilltalade inte har erkänt torde möjligheterna att ta upp muntlig bevisning och avgöra målet i dennes utevaro vara begränsade.⁵⁶ Beträffande formen för inställelsen är huvudregeln, enligt 5 kap. 10 § 1 st. RB, att part ska infinna sig fysiskt i rättssalen. Om det finns skäl för det får rätten besluta att part istället får delta genom telefon- eller videokonferens. Domstolens skyldighet att alltid kalla den tilltalade till huvudförhandling i förening med dennes ovillkorliga rätt och, i flertalet fall skyldighet, att närvara utgör kärnan i insynsrätten under huvudförhandling eftersom domstolen i enlighet med omedelbarhetsprincipen endast får grunda avgörande på vad som har förevarit under rättegång.⁵⁷

En viss uppmjukning av principerna om omedelbarhet och muntlighet har skett främst genom reformen ”*En modernare rättegång*” (EMR) som trädde ikraft den 1 november 2008. Genom reformen har införts vidgade möjligheter att avgöra ett mål utan huvudförhandling om det saknas anledning att döma till annan påföljd än böter och förhandling varken begärs av någon av parterna eller behövs med hänsyn till utredningen i målet.⁵⁸ Skäl till att huvudförhandling kan behöva hållas med hänsyn till utredningen torde i förekommande fall vara förekomsten av muntlig bevisning. Befinns det ändå vara möjligt att avgöra målet utan huvudförhandling kan den muntliga bevisningen tas upp utom huvudförhandling enligt 36 kap. 19 § RB. Har den tilltalade eller dennes försvarare däremot inte varit närvarande vid bevisupptagningen torde ett avgörande på handlingarna inte kunna aktualiseras.⁵⁹ Avsikten med reformen har aldrig varit att försämra parts möjligheter till insyn i rättegången. En konsekvens av reformen är emellertid att handlingarna

⁵⁵ 45 kap. 15 § 2 st. RB.

⁵⁶ Prop. 2004/05:131, s. 140.

⁵⁷ SOU 2010:14, s. 234.

⁵⁸ 45 kap. 10a § p. 3 RB.

⁵⁹ Prop. 2004/05:131, s. 251.

fått en större betydelse än tidigare och detta på bekostnad av principerna om muntlighet och omedelbarhet.⁶⁰ Den rådande huvudregeln är dock alltså att huvudförhandling ska hållas om det förekommer muntlig bevisning och bevisningen ska normalt också tas upp vid den. Av förarbeten framgår att en sådan ordning skapar de bästa möjligheterna för en tillförlitlig bevisvärdering och ger de bästa förutsättningarna för en riktig utgång av målet.⁶¹

2.5 Kommentarer

Även om den misstänkte, enligt 23 kap. 18 § RB, har rätt till en vidsträckt insynsrätt under förundersökningen, kan insynsrätten ge vika för vissa i lagstiftningen uttryckta skyddsintressen. Till en början är det främst utredningsintresset som kan aktualiseras och vägas mot den misstänktes insynsrätt. Vid tiden för slutdelgivning upphör utredningsintresset att gälla och den misstänkte får tillgång till hela förundersökningsmaterialet. Insynsrätten kan emellertid fortsättningsvis begränsas beträffande sekretessbelagda uppgifter i sidomaterialet, enligt 10 kap. 3 § 1 st. OSL, förutsatt att ett allmänt eller enskilt intresse av synnerlig vikt kräver det. Den närmare intresseavvägningen avgörs däremot på en *rättskipningsnivå*. Härvid är det främst förundersökningsledaren som ansvarar för den tilltalades insynsrätt, om denna bör begränsas med hänsyn till utredningsintresset och vad som utgör ett så pass starkt sekretessskäl att en begränsning av insynsrätten i sidomaterialet kan vara befogad. I praxis har uppgiftslämnarens intresse av anonymitet på grund av risken för repressalier ansetts utgöra ett sådant starkt sekretessskäl. I avvägningen mellan försvarets intresse av insynsrätt i sidomaterialet och anonymitetsintresset har det senare intresset alltså getts företräde.

Sekretess kan däremot, enligt 10 kap. 3 § 2 st. OSL, aldrig utgöra skäl att begränsa den tilltalades rätt enligt RB att få ta del av processmaterial. RB:s reglering avseende den tilltalades insynsrätt i rättegång bygger på att processen är muntlig, att huvudförhandling ska hållas samt att avgörandet enbart får baseras på det processmaterial som framlagts vid den huvudförhandling vid vilken den tilltalade har rätt att närvara. Det betyder att en huvudförhandling, helt i enlighet med intentionerna bakom RB, inte avgörs utan att en tilltalad, som valt att inte avvika eller utebli, senast under huvudförhandling fått full insyn i alla de omständigheter som domstolen kan lägga till grund för avgörandet samt möjlighet att yttra sig över dem. Den tilltalade ges följaktligen goda möjligheter att ifrågasätta trovärdigheten av den skriftliga och muntliga bevisning som åberopas. Förekommer muntlig bevisning är möjligheterna att avgöra målet i den tilltalades utvärderade och torde inte heller avsevärt ha utvidgats i samband med EMR-reformen. Den tilltalades fullständiga insynsrätt under huvudförhandling och beträffande processmaterial medför att det inte är möjligt att garantera vittnen anonymitet under huvudförhandling oavsett hur starkt behov av sekretess, exempelvis risken för repressalier, som kan tänkas föreligga i det enskilda fallet.

⁶⁰ SOU 2010:14, s. 235.

⁶¹ Prop. 2004/05:131, s. 150.

3 Hotbilden som skäl för begränsning av vittnesplikten

3.1 Inledning

Vittnesutsagor utgör stark bevisning och är inte sällan en förutsättning för att utredningen ska vara fullständig. Vittnesplikten motiveras således av utredningsintresset, vilken regelmässigt ges företräde framför enskildas intressen eller behov. Lagstadgade undantag från vittnesplikten föreskrivs i 36 kap. RB, men någon uttrycklig bestämmelse om undantag från vittnesplikten när vittnet hotas eller riskerar att utsättas för allvarliga repressalier finns inte. Vittnesförhöret inleds med att rätten fastställer vittnets identitet, enligt 36 kap. 10 § RB. Vittnet är härvid skyldig att uppge sitt namn och kan således inte vara anonym i förhållande till den tilltalade. Vittnesplikten kan upplevas som särskilt betungande då vittnet utsätts för påtryckningar från den tilltalade och dennes nära anförvanter. I avsnittet kommer därför att utredas huruvida vittnesplikten kan undgå eller begränsas för personer som lever med en hotbild eller om risk för repressalier på annat sätt kan beaktas.

3.2 Tvångsmedelsanvändningen

Vägrar vittnet utan giltigt skäl att inställa sig vid huvudförhandling, avlägga ed, avge vittnesmål eller besvara fråga kan rätten, enligt 36 kap. 21 § RB, besluta att vidta tvångsmedel, antingen hämtning, vite eller häktning, i syfte att förmå denne att uppfylla sin vittnesplikt.⁶² Ekelöf anser att en proportionalitetsbedömning ska göras när rätten överväger att använda tvångsmedel, trots att det inte finns något uttryckligt lagstöd härför. Vid bedömningen ska rätten väga in alla relevanta förhållanden, däribland bevisningens större eller mindre värde, brottets allvar och risken för att vittnet utsätts för allvarliga repressalier. Finner rätten att det av ett eller flera skäl skulle vara oproportionerligt att använda tvångsmedel kan rätten avstå från att vidta sådana åtgärder och vittnet kan därmed befrias från vittnesplikten.⁶³ Denna uppfattning har dock varit föremål för diskussion i doktrin. Heuman anser att vittnesplikten är absolut och att användningen av tvångsmedel i princip är obligatorisk enligt ordalydelsen i 36 kap. 21 § RB. Endast i situationer då ett vittne utsätts för mycket starka hot och det finns starka skäl att anta att hotet sätts i verket om vittnet uttalar sig kan giltigt skäl föreligga att avstå från att använda tvångsmedel. Enligt Heuman ska inte en proportionalitetsbedömning göras vid tvångsmedelsanvändningen. Han menar att ett sådant tillvägagångssätt kan öppna upp för en relativ vittnesplikt, varvid rätten mer fritt kan befria vittnen från skyldigheten att avlägga vittnesmål eller besvara frågor.⁶⁴ Av intresse i sammanhanget är RH 1995:32. Hovrätten prövade bland annat frågan om tvångsmedel kunde tillgripas mot ett vittne, en polisman,

⁶² Ekelöf, (2009), s. 241.

⁶³ Ekelöf, (2009), s. 219 f.

⁶⁴ Heuman, JT 1994/95, s. 154.

som vägrade uppge en uppgiftslämnarens identitet med hänsyn till ett givet löfte om anonymitet. Efter en utförlig redogörelse för Europadomstolens praxis och för olika uttalanden om synen på anonyma vittnen i svensk rätt fann hovrätten att risken för repressalier inte utgjorde ett giltigt skäl att hemlighålla uppgiftslämnarens identitet. Hovrätten anförde emellertid att en proportionalitetsbedömning, liksom vid all användning av tvångsmedel, skulle göras, varmed tvångsåtgärden i fråga om art, styrka, räckvidd och varaktighet skulle stå i rimlig proportion till vad som fanns att vinna med åtgärden. Med hänsyn till att vittnesmålet bestod av andrahandsuppgifter, vilka närmast hade karaktären av stödbevisning i förhållande till övrig av åklagaren åberopad bevisning, fann hovrätten att tillgripandet av tvångsmedel inte stod i rimlig proportion till åtgärden.⁶⁵

3.3 Kvalificerade skyddsidentiteter

Tjänstemän som deltar i brottsbekämpande verksamhet kan, under vissa förutsättningar, verka under skyddade identiteter.⁶⁶ Denna möjlighet är emellertid begränsad till att avse poliser och, beträffande säkerhetspolisen, även andra tjänstemän som har till uppgift att delta i spaning eller utredning avseende allvarlig brottslighet eller i verksamhet för att förebygga sådan brottslighet. Dessa tjänstemän kan ibland höras som vittnen om de iakttagelser de har gjort. Att i samband med vittnesförhör tvingas avslöja sin verkliga identitet kan innebära risker för tjänstemannen själv och för den verksamhet som denne deltagit i. I förarbeten till lagen om kvalificerade skyddsidentiteter framhålls att intresset av att brottsbekämpning och underrättelseverksamhet kan bedrivas effektivt samt på ett säkert sätt för de deltagande tjänstemännen ”*talat med styrka*” för att dessa ska få använda sig av det namn som ingår i skyddsidentiteten även vid ett vittnesförhör.⁶⁷ De är dock skyldiga, enligt 36 kap. 10 § 3 st. RB, att upplysa rätten om att det uppgivna namnet avser en kvalificerad skyddsidentitet. Sanningsplikten gäller i vanlig ordning och personen med den kvalificerade skyddsidentiteten får därmed inte under vittnesförhöret agera i den roll som gällde under spaningsuppdraget.⁶⁸

En oinskränkt rätt att under ett vittnesförhör ställa frågor till tjänstemännen om kvalificerade skyddsidentiteter och de personer som döljer sig bakom dessa skulle allvarligt hämma syftet med skyddsidentiteter. Rättegången skulle i sådant fall bereda obehöriga personer möjlighet att kartlägga eller avslöja brottsbekämpning och underrättelseverksamhet. Ett vittne får således inte, med stöd av frågeförbudet i 36 kap. 5 § RB, höras om förhållande som innebär att sekretessbelagd uppgift om skyddsidentiteten röjs. Frågeförbudet gäller dock inte om myndigheten, i vars verksamhet uppgiften inhämtats, ger sitt tillstånd till att vittnet hörs.⁶⁹ Med anledning av att personer med

⁶⁵ RH 1995:32.

⁶⁶ De närmare formerna och förutsättningarna för den kvalificerade skyddsidentiteten behandlas i avsnitt 4.2.7.3.

⁶⁷ Prop. 2005/06:149, s. 70.

⁶⁸ Prop. 2005/06:149, s. 71.

⁶⁹ Prop. 2005/06:149, s. 74.

kvalificerad skyddsidentitet vittnar under ett fiktivt namn och att det råder frågeförbud för hittillhörande uppgifter kan, enligt förarbetena, skäl finnas att vid en bevisvärdering bedöma vittnesmålet med särskild försiktighet.⁷⁰

3.4 Personssäkerhetsarbete

Sedan år 2006 är det möjligt för allvarligt hotade bevispersoner att under vissa förutsättningar beredas skydd i ett särskilt personssäkerhetsprogram.⁷¹ Ett syfte bakom personssäkerhetsarbetet är att bevispersoner som utsätts för allvarliga hot ska beredas ett sådant skydd att de trots hot ändå vågar lämna information inför rätten. Starka skäl föreligger därför för att hemlighålla uppgifter om de närmare formerna för personssäkerhetsarbetets bedrivande även under ett vittnesförhör. Enligt frågeförbudet i 36 kap. 5 § RB får tjänstemän som arbetar inom personssäkerhetsverksamheten och som därmed är bundna av tystnadsplikt inte höras om förhållanden som innebär att sekretessbelagda uppgifter om personssäkerhetsverksamheten avslöjas, t.ex. vilka arbetsmetoder och säkerhetsåtgärder som används. Frågeförbudet kan efterges endast av den myndighet i vars verksamhet uppgiften har inhämtats.⁷²

Även personer som inte omfattas av tystnadsplikt, exempelvis den hotade själv och dennes anhöriga, kan ha ett berättigat intresse av att inte under förhör behöva lämna skyddsvärda uppgifter angående personssäkerhetsarbetet. Det föreskrivs därför en rätt för vittnen att vägra lämna uppgifter om den enskildes personliga förhållanden hänförlig till personssäkerhetsverksamheten. I vissa fall kan dock intresset av att bevara uppgiften ge vika för en fullständig utredning. Undantag gäller om det förekommer synnerliga skäl att vittnet hörs. Exempelvis kan undantag göras för frågor beträffande huruvida vittnet är föremål för särskilt personssäkerhetsarbete. Närmare frågor om själva innehållet i personssäkerhetsarbetet bör dock inte vara tillåtna.⁷³ Av förarbeten till lagen om kvalificerade skyddsidentiteter framgår att om vittnet inom ramen för personssäkerhetsarbetet tilldelats fingerad identitet torde denne, i likhet med vad som gäller för en person med kvalificerad skyddsidentitet, kunna avlägga vittnesmål under sitt fingerade namn.⁷⁴ Det kan ifrågasättas om denna uppfattning är riktig. I SOU 2010:14 dras paralleller till ett hovrättsavgörande RH 2007:24. I fallet ansåg hovrätten att det utgjorde ett grovt rättegångsfel att holländska polismän hördes under sina holländska skyddsidentiteter. Hovrätten anförde att undantaget i 36 kap. 10 § 3 st. RB från skyldigheten att före ett förhör uppge sitt riktiga namn, enligt sin ordalydelse, inte omfattar utländska skyddsidentiteter. Vittnen med fingerade personuppgifter omfattas inte heller uttryckligen av detta undantag. Det får således anses vara oklart om vittnen med fingerade personuppgifter kan uppge sin fiktiva identitet eller om de är skyldiga att uppge sin verkliga identitet enligt 36 kap. 10 § RB.⁷⁵

⁷⁰ Prop. 2005/06:149, s. 71.

⁷¹ Se en utförligare redogörelse om de närmare formerna och förutsättningarna för personssäkerhetsprogrammet i kapitel. 4.2.6.

⁷² Prop. 2005/06:138, s. 24 f.

⁷³ Prop. 2005/06:138, s. 26.

⁷⁴ Prop. 2005/06:149, s. 71.

⁷⁵ SOU 2010:14, s. 176.

3.5 Kommentarer

Delvis olika intressen har i lagstiftningen motiverat en inskränkt vittnesplikt för personer med kvalificerade skyddsidentitet och personer vilka arbetar med eller ingår i personsäkerhetsverksamhet. När det gäller kvalificerade skyddsidentiteter är det dels den effektiva brottsbekämpningen, dels den personliga säkerheten för tjänstemännen som motiverat att dessa hörs under sin skyddsidentitet samt att ett frågeförbud uppställts för frågor angående skyddsidentiteten. Beträffande personsäkerhetsarbetet är det främst intresset av att skydda allvarligt hotade personer som talar för att den tilltalade inte ska ges någon ovillkorlig rätt att ställa frågor till vittnet eller att få dessa besvarade. Förhöret skulle då kunna röja centrala uppgifter om hur verksamheten bedrivs och personerna som ingår i säkerhetsarbetet, exempelvis var de arbetar eller finns gömda – uppgifter som inte bör komma i orätta händer. En följd av båda dessa ordningar är att den tilltalades möjligheter att få ta del av utredningsmaterial och ifrågasätta trovärdigheten av den bevisning som åberopas i viss mån beskärs, eftersom den tilltalade inte under alla omständigheter har rätt att få sina frågor besvarade eller, beträffande kvalificerade skyddsidentiteter, ens veta den verkliga identiteten på vittnet.

Ovan nämnda inskränkningar av vittnesplikten är reglerade i lag. Utan uttryckligt lagstöd torde hot och risk för repressalier kunna beaktas som ett led i tvångsmedelsbedömningen. I doktrin råder emellertid oenigheter om de exakta formerna för detta. Beaktas detta inom ramen för en proportionalitetsbedömning kan härvid sägas att vittnesplikten *de facto* avgörs på en rättsskipningsnivå eftersom rätten kan befria vittnet från vittnesplikten, om den vid en avvägning av olika intressen, finner det vara oproportionerligt att vidta tvångsmedel mot vittnet.

4 Vittneskydd

4.1 Inledning

Det är av stor betydelse att staten så långt som möjligt skyddar vittnen mot att utsättas för påtryckningar. Utsätts vittnen för allvarliga hot kan det medföra svårigheter för rättsordningen att överhuvudtaget få vittnen att medverka eller lämna sanningsenliga utsagor. I det följande ska därför redogöras för de olika åtgärder inom lagstiftningen vilka syftar att skydda vittnet mot påtryckningar, förföljelse och övergrepp. Fokus kommer härvid att vara på *lagstiftningsnivån*. Vidare ska utredas, mot bakgrund av den föreliggande hotbilden mot vittnen, huruvida nuvarande åtgärder för att skydda vittnen är tillräckliga. BRÅ har studerat den otillåtna påverkan mot bevispersoner. Undersökningen bygger bland annat på intervjuer med brottsoffer, vittnen, myndighetspersoner och personer från den ideella sektorn. I undersökningen har landets åklagare ombetts att, under en fyraveckors period, rapportera in misstänkta fall av otillåten påverkan. Därtill har 102 slumpmässigt utvalda domar och bakomliggande förundersökningsprotokoll studerats.⁷⁶ Slutsatserna av denna undersökning ska redogöras för i avsnittet om hotbilden mot vittnen.

4.2 Skyddets omfattning

4.2.1 Särskilda straffbestämmelser

En person som med våld eller med hot om våld angriper någon för att denne har gjort en anmälan, fört talan, avlagt vittnesmål eller annars vid förhör avgett utsaga hos domstol eller annan myndighet kan enligt 17 kap. 10 § BrB dömas för övergrepp i rättssak. Detsamma gäller om en person med någon annan gärning, som medför lidande, skada eller olägenhet, eller med hot om en sådan gärning angriper någon för att denne avlagt vittnesmål eller annars avgett utsaga vid förhör hos en myndighet eller för att hindra honom eller henne från att avge en sådan utsaga. Vittnen skyddas genom såväl första och andra meningen i bestämmelsen. Påföljden för övergrepp i rättssak är fängelse i högst fyra år eller, om brottet är ringa, böter eller fängelse i högst sex månader. Är brottet grovt, döms till fängelse lägst två år och högst åtta år.⁷⁷ Andra, i förhållande till denna sekundära, straffbestämmelser som kan aktualiseras vid övergrepp mot vittnen återfinns främst i tredje kapitlet om brott mot liv och hälsa och fjärde kapitlet om brott mot frihet och fred.

Om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att en person kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt allvarligt trakassera en annan person kan kontaktförbud meddelas.⁷⁸ Meddelas kontaktförbud får personen inte besöka eller på annat sätt ta kontakt med eller följa efter den

⁷⁶ BRÅ 2008:8, s. 7.

⁷⁷ Fitger m.fl., kommentar till 17 kap. 10 § BrB.

⁷⁸ 1 § lag (1988:688) om kontaktförbud.

som kontaktförbudet avser skydda. Kontaktförbud kan också avse den gemensamma bostaden och kan, om åtgärderna härigenom inte är tillräckliga, utvidgas till att avse större områden.⁷⁹ Ett kontaktförbud gäller för viss tid, dock högst ett år, samt meddelas och prövas av åklagare. Den som bryter mot ett kontaktförbud kan dömas till böter eller fängelse i högst ett år.⁸⁰

4.2.2 Säkerhetskontroll vid domstolar

Säkerhetskontroller får genomföras vid domstolar om det behövs för att begränsa risken för att det i domstol eller i andra lokaler som används vid domstolsförhandling begås brott som innebär allvarlig fara för någons liv, hälsa eller frihet eller för omfattande förstörelse av egendom.⁸¹ Den beslutade säkerhetskontrollen måste vara lämplig och adekvat för domstolen ifråga.⁸² Säkerhetskontrollen kan, beroende på säkerhetsrisken, avse hela domstolen och genomföras i domstolens entré, olika byggnader, våningsplan eller, i samband med förhandling, viss rättssal.⁸³ Kontrollen innebär att personer som kallas till förhandling samt besökare kroppsvisiteras genom metall-detektorer eller liknande anordning. Även väskor och föremål undersöks.⁸⁴ Vid säkerhetskontrollen ska vapen och andra föremål som är ägnade att komma till användning vid brott eftersökas.⁸⁵ Beslutet om säkerhetskontroll gäller för viss tid, dock högst i tre månader med möjlighet till förlängning, eller under den tid viss förhandling pågår.⁸⁶

4.2.3 Stängda dörrar

Förundersökningssekretess till skydd för enskild upphör i regel att gälla när förundersökningsprotokollet lämnas in till domstolen med anledning av åtal. I vissa fall kan sekretessen kvarstå hos domstolen och begränsa allmänhetens insyns rätt. Så kan vara fallet bland annat om uppgifterna förekommer i mål avseende vissa känsligare brottstyper, t.ex. sexualbrott, upptagna i 35 kap. 12 § OSL.⁸⁷ Även sekretessbelagda uppgifter i en anmälan eller utsaga av en enskild kan kvarstå hos domstol.⁸⁸ Uppgifterna kan dock aldrig hemlighållas för den tilltalade. Under åtföljande rättegång kan sekretessen bevaras endast genom förhandlingssekretess. Enligt 5 kap. 1 § RB kan förhandling hållas bakom stängda dörrar om det kan antas att det kommer att läggas fram uppgifter för vilka hos domstolen gäller sekretess och bedöms vara av synnerlig vikt att de inte röjs. Rekviritet ”synnerlig vikt” torde vara en mar-

⁷⁹ 2 § lag (1988:688) om kontaktförbud. I bestämmelsen anges förbud att uppehålla sig i närheten av en annan persons bostad, arbetsplats eller var annars denne brukar vistas eller, vid ett särskilt utvidgat kontaktförbud, ett eller flera områden i anslutning till sådana platser. Ett särskilt utvidgat kontaktförbud ska förenas med villkor om elektronisk övervakning, om inte särskilda skäl finns häremot.

⁸⁰ 4 § och 24 § lag (1988:688) om kontaktförbud.

⁸¹ 1 § lag (1981:1064) om säkerhetskontroll i domstol.

⁸² Prop. 2011/12:63, s. 15 f.

⁸³ Prop. 2011/12:63, s. 20.

⁸⁴ Prop. 2011/12:63, s. 23 f.

⁸⁵ Prop. 2005/06:149, s. 75 f.

⁸⁶ 2 § lag (1981:1064) om säkerhetskontroll i domstol.

⁸⁷ 35 kap. 7 § OSL.

⁸⁸ 35 kap. 2 § OSL och 43 kap. 2 § OSL.

kering från lagstiftaren att så långt som möjligt tillgodose förhandlingsofentligheten och att stängda dörrar får beslutas endast om det föreligger ett starkt behov av sekretess.⁸⁹ Vanligare är dock att rätten beslutar om stängda dörrar i mål rörande brottstyper som avses i 35 kap. 12 § OSL, varvid något krav på synnerlig vikt inte föreligger.⁹⁰

4.2.4 Förhör i parts eller åhörars utevaro

Inte sällan förekommer det att vittnen som ska höras inför rätten känner obehag eller rädsla för att medverka vid en offentlig förhandling. Obehaget kan bero på någon närvarande part eller åhörare. Av 36 kap. 18 § RB följer därför att rätten kan besluta att part eller åhörare inte får vara närvarande vid ett förhör om det finns anledning att anta att vittnet av rädsla eller annan orsak inte fritt berättar sanningen i parts eller åhörars närvaro. Vidare är bestämmelsen tillämplig när part eller åhörare hindrar vittnets berättelse genom att falla vittnet i talet eller på annat sätt söker påverka vittnet med mera påtagliga medel.⁹¹ Det är dock inte möjligt att visa ut parts ombud. Sedan part visats ut ur rättssalen ska denne, om möjligt, få följa vittnesförhöret i ett medhörningsrum genom direktsänd ljudöverföring eller ljud- och bildöverföring. Besväras den hörde av bildöverföringen kan det emellertid vara lämpligare med enbart ljudöverföring. Är medhörning inte möjlig ska förhöret återges i behövlig omfattning för den tilltalade när denne åter är i rättssalen. Försvaret ska under alla omständigheter beredas tillfälle att ställa frågor till vittnet. Åhörare har däremot inte någon rätt att få ta del av förhöret sedan de utvisats från rättssalen.⁹²

4.2.5 Förhör via telefon- eller videokonferens

I 5 kap. 10 § 1 st. RB stadgas huvudregeln att den som ska delta i sammanträde ska infinna sig fysiskt i rättssalen. Av samma bestämmelse följer att, om det finns skäl för det, rätten kan besluta att personen i stället ska medverka via telefon- eller videokonferens. Härvid ska särskilt beaktas om den som ska delta i sammanträdet känner påtaglig rädsla för att vara närvarande i rättssalen.⁹³ Detta torde gälla inte minst i mål om åtal mot personer som kan befaras vara knutna till organiserad brottslighet. Genom att rädslan ska vara påtaglig markeras en viss skillnad mot när någon enligt 36 kap. 18 § RB behöver visas ut ur rättssalen. Tröskeln är satt något högre och möjligheterna till medhörning bör således alltid övervägas i första hand. Användandet av telefon- eller videokonferens får aldrig innebära att kvaliteten på rättsprocessen blir lidande eller att rättssäkerheten äventyras.⁹⁴ Personen får

⁸⁹ Heuman m.fl. (2010), s. 83. Heuman m.fl. framhåller att det är tveksamt om rätten med stöd av denna regel kan förordna om stängda dörrar i de fall en bevisperson riskerar att utsättas för allvarliga trakasserier om dennes identitet röjs för allmänheten. Stängda dörrar kan nämligen inte hindra den tilltalade från att ta del av och sprida uppgifterna.

⁹⁰ Fitger m.fl., kommentar till 5 kap. 1 § RB.

⁹¹ Se Fitger m.fl., kommentar till 36 kap. 18 § RB. I kommentaren framhålls att denna situation även faller under 5 kap. 9 § RB, med den skillnaden att nu behandlad bestämmelse ger en rätt för part att få förhöret redovisat sedan denne visats ut.

⁹² 36 kap. 18 § RB.

⁹³ Prop. 2004/05:131, s. 224.

⁹⁴ Prop. 2004/05:131, s. 225.

således inte delta via videokonferens om det är olämpligt med hänsyn till ändamålet med personens inställelse och övriga omständigheter.⁹⁵ Det ska föreligga starka skäl för att hålla förhöret genom telefon- eller videokonferens när prövningen rör allvarlig brottslighet eller den person som ska höras utgör den enda eller avgörande bevisningen i målet.⁹⁶

4.2.6 Personssäkerhetsarbete

Enligt 2 a § PL får polisen bedriva särskilt personssäkerhetsarbete beträffande vittnen och andra hotade personer. Det rör sig om en begränsad krets som kan bli föremål för särskilt personssäkerhetsarbete, i första hand bevispersoner som har medverkat i en rättegång eller förundersökning avseende organiserad eller grov brottslighet. En förutsättning för att en person ska ingå i personssäkerhetsprogrammet är att det finns påtaglig risk för att allvarlig brottslighet riktas mot personen eller dennes närståendes liv, hälsa, frihet eller frid.⁹⁷ Avsikten är att långsiktigt hjälpa den hotade till en trygg tillvaro. Den som är föremål för personssäkerhetsarbetet kan därför beredas olika säkerhetsåtgärder, exempelvis skyddat boende, byte av bostadsort, fysiskt skydd eller skyddade personuppgifter, och även få hjälp med myndighetskontakter. Vilka säkerhetsåtgärder den enskilde är föremål för hemlighålls för utomstående genom att sekretess råder för uppgifter som hänför sig till personssäkerhetsverksamheten.⁹⁸ Vidare är det möjligt för den hotade att utfå personssäkerhetsersättning av staten. Ersättningen avser att täcka de kostnader som uppstått till följd av att särskilt personssäkerhetsarbete har bedrivits, exempelvis förlorad arbetstjänst eller förlust vid avyttring av egendom.⁹⁹

4.2.7 Skyddade personuppgifter

4.2.7.1 Sekretessmarkering och kvarskrivning

En enskild som anser att dennes personuppgifter bör skyddas kan ansöka till Skatteverket om att införa en sekretessmarkering för uppgifterna i folkbokföringen. Sekretessmarkeringen utgör endast en varningssignal om att en noggrann sekretessprövning ska göras innan uppgifter om personen utlämnas. Ett blankt påstående om förföljelse är inte tillräckligt för att sekretessmarkering ska medges, utan det krävs någon form av utredning gällande behovet. Det utredningsunderlag som sökanden har lämnat in i samband med ansökan om sekretessmarkering ligger också till grund för prövningen om ett utlämnande av uppgifterna kan ske.¹⁰⁰ I vissa fall kan hotbilden mot den enskilde vara så pass allvarlig att en sekretessmarkering inte är tillräcklig. Kan inte den enskilde skyddas tillräckligt genom kontaktförbud eller på annat sätt får kvarskrivning medges. Kvarskrivning innebär att en person vid flyttning, enligt 16 § FolkbokfL, medges att vara folkbokförd på den gamla folkbokföringsorten om det finns särskilda skäl att anta att denne kommer

⁹⁵ 5 kap. 10 § 3 st. RB.

⁹⁶ Prop. 2004/05:131, s. 93.

⁹⁷ 2 och 3 §§ förordning (2006:519) om särskilt personssäkerhetsarbete.

⁹⁸ 18 kap. 7 § OSL.

⁹⁹ Prop. 2005/06:138, s. 15.

¹⁰⁰ Prop. 2005/06:161 s. 43.

att utsättas för allvarlig eller upprepad brottslighet, förföljas eller på annat sätt trakasseras.¹⁰¹ Kvarskrivning fungerar således som ett adressskydd när personen har flyttat till annan, hemlig adress. Den kvarskrivnes verkliga adress folkbokförs inte, utan registreras istället med adress hos Skattkontoret. Kvarskrivning får avse även den utsatte personens familj och får medges, enligt 17 § FolkbokfL, för högst tre år i taget.¹⁰²

4.2.7.2 Fingerade personuppgifter

En folkbokförd person som riskerar att bli utsatt för allvarlig brottslighet som riktar sig mot dennes liv, hälsa eller frihet och inte kan ges tillräckligt skydd genom kvarskrivning eller på annat sätt, kan få medgivande av Rikspolisstyrelsen (RPS) att använda andra personuppgifter om sig själv än de verkliga.¹⁰³ Den gamla identiteten avregistreras i folkbokföringen och personen folkbokförs istället med de fingerade uppgifterna som den enskilde i samråd med RPS bestämt. Av folkbokföringen framgår inte att personen i verkliga fallet har en annan identitet. Medgivandet gäller som huvudregel i obegränsad tid, men får även begränsas till viss tid.¹⁰⁴

4.2.7.3 Kvalificerad skyddsidentitet

Som nämnts i föregående kapitel kan tjänstemän, som deltar i spanings- eller utredningsverksamhet beträffande allvarlig brottslighet eller i verksamhet för att förebygga sådan brottslighet, tilldelas kvalificerade skyddsidentiteter. Ytterligare förutsättning för att tjänstemannen ska kunna verka under en skyddsidentitet är att det krävs för att inte avslöja åtgärder inom verksamheten och att det samtidigt finns en påtaglig risk för att ett sådant röjande allvarligt skulle hindra verksamheten eller utsätta någon som berörs av denna för allvarlig fara. En skyddsidentitet kan således vara påkallad med hänsyn till säkerheten för polismannen, dennes närstående eller skyddade vittnen. Skyddsbehovet måste dock ha samband med pågående eller planerad verksamhet. Föreligger ett skyddsbehov utan något sådant samband kan den enskilde tjänstemannen istället tilldelas fingerade personuppgifter.¹⁰⁵

Skyddsidentiteten är särskilt beslutad och ska ha stöd antingen i körkort, pass eller andra identitetshandlingar. Endast om tillräckligt skydd inte kan åstadkommas härigenom får de fiktiva uppgifterna registreras även i folkbokföringen.¹⁰⁶ I motsats till vad som gäller för fingerade personuppgifter ska tjänstemännens verkliga personuppgifter inte avregistreras när de fiktiva personuppgifterna förs in i folkbokföringsregistret. Den främsta anledningen härtill är att tjänstemän måste kunna upprätthålla privatliv och tjänstgöring parallellt.¹⁰⁷ Ett beslut om kvalificerad skyddsidentitet får gälla högst två år i taget.¹⁰⁸

¹⁰¹ Prop. 2005/06:161, s. 44.

¹⁰² Prop. 1990/91:153, s. 116 f.

¹⁰³ 1 § lag (1991:483) om fingerade personuppgifter.

¹⁰⁴ Dahlqvist, (2007), s. 141 f.

¹⁰⁵ Prop. 2005/06:149, s. 33.

¹⁰⁶ 4 § lag (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter.

¹⁰⁷ Prop. 2005/06:149, s. 45.

¹⁰⁸ 8 § lag (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter.

4.2.8 Fysiskt skydd

Om hotet är av sådan art att det kan antas att den hotade kommer att utsättas för stor fysisk fara är det möjligt att bereda personen livvaktsskydd. Att ett sådant skydd bereds den enskilde är emellertid ovanligt eftersom kostnaderna är höga och åtgärden innebär ett betydande intrång i den enskildes privatliv.¹⁰⁹ Vidare kan hotade personer få ett skyddspaket. Ett sådant paket innehåller mobiltelefon med GPS, akustiskt larm och utrustning för inspelning av telefonsamtal från fast telefoni.¹¹⁰

4.3 Hotbilden mot vittnen

4.3.1 Påverkansformer

BRÅ:s undersökning påvisar att otillåten påverkan utövas till största del i samband med organiserad brottslighet, ungdomsbrott och relationsvåld och sker främst genom trakasserier eller hot. Att våld används som påverkansform är mycket ovanligt. Utmärkande för särskilt den organiserade brottsligheten i förhållande till de andra brottstyperna är användningen av höggradigt subtila påverkansmetoder mot utomstående personer. Av intervjuer med bevispersoner framkom att härvid användes främst underförstådda hot och markeringar som påverkansmetoder, t.ex. att påverkaren dyker upp utanför vittnets bostad och stirrar.¹¹¹ De subtila påverkansformerna är svårupptäckta och somliga är inte straffbara, vilket bidrar till vanskligheter vid bekämpandet av den otillåtna påverkan. Inom det kriminella nätverket är det vanligare att direkta hot och våld används som påverkansmetoder.¹¹² Förundersökningar och domar domineras också av straffbara handlingar som direkta hot och i enstaka fall våld. En sannolik förklaring härtill är att hot och våldshändelser är enklare att bevisa än de mer subtila påverkansmetoderna.¹¹³

4.3.2 Otillåten påverkan – ett verkligt problem?

Att bedöma den exakta omfattningen av otillåten påverkan är vanskligt. Om påtryckningarna får effekt kommer grundbrottet förmodligen aldrig till myndighetens kännedom och är grundbrottet känt, berättar vittnet inte alltid om den otillåtna påverkan. Ett visst mörkertal torde således föreligga. BRÅ:s undersökning påvisar att, under en fyraveckorsperiod, åtta procent av landets samtliga åklagare rapporterade misstankar om att bevispersoner utsatts för otillåten påverkan. Resultatet tyder på att det är relativt förekommande att vittnen drar tillbaka sina uppgifter, ändrar utsagor, oförklarligt glömmer väsentlig information eller på andra sätt inte vill medverka.¹¹⁴ Undersökningen påvisar också att rädslan för repressalier är större än risken för att så faktiskt sker. Av de genomförda intervjuerna framkom att det var betydligt vanligare att personer av rädsla för att utsättas för repressalier valde

¹⁰⁹ Ds 1995:1, s. 22.

¹¹⁰ RPS 2010:3, s. 32.

¹¹¹ BRÅ 2008:8, s. 52.

¹¹² BRÅ 2008:8, s. 52.

¹¹³ BRÅ 2008:8, s. 43.

¹¹⁴ BRÅ 2008:8, s. 10.

att inte anmäla eller medverka i utredningen, än att personen faktiskt utsattes för konkreta påverkansförsök.¹¹⁵ Oron och rädslan sammanhängde i förekommande fall mer med själva huvudförhandlingen, hur en rättsprocess går till och vilka roller aktörerna har.¹¹⁶ Av undersökningen framgår också att gärningspersonen och offret för påverkan ofta känner varandra. I majoriteten av de studerade domarna och förundersökningsprotokollen fanns någon form av relation mellan gärningsmannen och offret. Undersökningen påvisar att det är ovanligt att personer utsätts för påverkan efter rättegång. Detta var något som framkom såväl vid intervjuer med vittnen och brottsoffer som vid en granskning av förundersökningsprotokollen. Kritiska tidpunkter för den otillåtna påverkan befanns i stället främst föreligga vid grundbrottet men också vid åtals väckande, förhör och i samband med huvudförhandling.¹¹⁷ Vid samtliga domstolar bedrivs ideella stödverksamheter, så kallade vittnesstödsverksamheter. Det primära syftet med denna verksamhet är att öka tryggheten för vittnen genom att erbjuda medmänskligt stöd och praktisk information i samband med domstolsförhandling.¹¹⁸

Att aktörer inom rättsväsendet upplever att otillåten påverkan förekommer framgår av en undersökning genomförd av SVT, varvid åklagare, domare och advokater/målsägandebiträden tillfrågades. Cirka 46 procent av de tillfrågade ansåg att hot eller rädsla för hot hos vittnen är ett stort eller mycket stort problem. På frågan om hot eller rädsla för hot har ökat hos vittnen svarade 64 procent ja.¹¹⁹ Beträffande brottet övergrepp i rättssak har anmälningsstatistiken ökat med 70 procent mellan åren 1999 – 2006. Färska siffror från BRÅ påvisar att ökningen alltjämt fortsätter. 5 874 fall av övergrepp i rättssak anmäldes under år 2011, vilket motsvarar en uppgång från år 2010 med närmare 9 procent.¹²⁰ Huruvida det återspeglar en reell ökning eller beror på en ökad anmälningsbenägenhet är däremot oklart. Även antalet lagföringar av övergrepp i rättssak har ökat markant, från 394 lagförda brott år 1996 till 758 lagförda brott år 2006.¹²¹

4.4 Kommentarer

Ovan har presenterats olika skyddsåtgärder i den svenska lagstiftningen. Det mest omfattande skyddet är det personsäkerhetsprogram som utarbetats för allvarligt hotade bevispersoner. Beroende på hotbilden kan vittnet, antingen som ett led i personsäkerhetsprogrammet eller självständigt, få skyddade personuppgifter, fysiskt skydd, byte av bostadsort samt, i de allvarligaste fallen, också fullständigt identitetsbyte. De åtgärder som kan komma ifråga är oerhört långtgående när det gäller att skydda vittnets personliga säkerhet och är därför avsedda att aktualiseras endast i de allvarligaste fallen och för ett fåtal personer. I domstolens lokaler kan olika åtgärder vidtas för att skydda och öka tryggheten för vittnen. En viktig åtgärd häri är den säker-

¹¹⁵ BRÅ 2008:8, s. 117.

¹¹⁶ SVT (2012).

¹¹⁷ BRÅ 2008:8, s. 118.

¹¹⁸ BRÅ 2008:8, s. 10.

¹¹⁹ SVT (2012).

¹²⁰ BRÅ 2012:11, s. 104.

¹²¹ BRÅ 2008:8, s. 396 f.

hetskontroll som utförs i vissa domstolar. Vid behov kan säkerhetskontrollen omfatta hela domstolen och pågå under en längre tid eftersom beslutet kan förlängas med tre månader i taget. Vidare kan rätten begränsa allmänhetens insyn i sekretessbelagda uppgifter genom att förordna om stängda dörrar. Denna åtgärd torde främst aktualiseras i mål om vissa känsligare brottstyper, exempelvis sexualbrottsmål. Huvudregeln är alltså förhandlingsofentlighet vilket innebär att allmänhetens insyns rätt inte kan begränsas av den anledningen att vittnet är rädd eller känner obehag. I sådana fall kan andra åtgärder aktualiseras. Riktigt sig rädslan mot en viss person, åhörare eller tilltalad, kan denne utvisas ur rättssalen och vittnet kan i vissa fall också delta genom telefon- eller videokonferens.

Ingen av de åtgärder som används för att skydda vittnet innebär inskränkningar av den tilltalades insyns rätt. Den tilltalade har alltså obegränsade möjligheter att ta del av vittnets utsaga, identitet och personuppgifter samt förhöra vittnet.¹²² Även när den tilltalade utvisas ur rättssalen, enligt 36 kap. 18 § RB, har denne rätt att följa förhöret genom medhörning och får ställa frågor till den hörde. Deltar vittnet genom videokonferens kan den tilltalade iaktta och utfråga vittnet på samma sätt som om vittnet hade varit i rättssalen fysiskt. Hålls förhöret genom telefon är möjligheterna att iaktta vittnet mer begränsade. Detta torde dock kunna uppvägas av att telefonkonferens i regel används vid mindre betydelsefull bevisning.

Undersökningar har påvisat att hot och rädsla för repressalier hos vittnen är ett verkligt och till viss del ökande problem – något som delvis vinner styrka i den ökande anmälnings- och lagföringsstatistiken beträffande övergrepp i rättssak. Det föreliggande vittnesskyddet synes inte ha stävjat denna utveckling och det kan därför ifrågasättas om de olika skyddsåtgärder som vidtas är tillräckliga när det gäller att säkra bevisning på ett tidigt stadium och hindra att utsagor ändras till följd av otillåten påverkan. I detta sammanhang bör också belysas resultaten från BRÅ:s undersökning om otillåten påverkan som påvisar att den organiserade brottsligheten använder högradigt subtila, men väl så effektiva, metoder för att skrämja vittnen till tystnad. Dessa handlingar är inte alltid straffbara och många gånger svåra att föra i bevis, vilket också kan förklara varför förundersökningsprotokoll och domar i stället domineras av direkta hot och, i enstaka fall, våld.

¹²² Dock med undantag för de begränsningar som gäller kvalificerade skyddsidentiteter och personer som tilldelats fingerade personuppgifter. Se avsnitt 3.2 och 3.3.

5 Rätten att förhöra vittnen

5.1 Inledning

I vissa medlemsländer har den ökande hotbilden mot vittnen utgjort skäl till att använda anonyma vittnen och vittnesuppgifter från förundersökningar som bevisning vid huvudförhandling. Tillåtligheten av sådan bevisning får främst bedömas mot bakgrund av artikel 6 EKMR. På samma sätt som den tilltalade, enligt kontradiktionsprincipen, ska få tillgång till handlingar och ges tillfälle att bestrida värdet som bevismaterial, ska denne också ges möjlighet att angripa den muntliga bevisning som åberopas. I artikel 6.3 d) EKMR föreskrivs att den tilltalade har rätt att förhöra eller låta förhöra de vittnen som åberopas och bör ses som ett särskilt viktigt villkor för att rätten till en rättvis rättegång ska vara uppfylld. Försvaret ska ges möjlighet att ställa frågor till vittnen för att få fram ytterligare upplysningar eller påvisa svagheter i deras utsagor.¹²³ I följande avsnitt ska, med fokus på rättskipningsnivån och utgångspunkt i Europadomstolens praxis, beskrivas vilka krav som ska vara uppfyllda för att användningen av vittnesuppgifter från förundersökningen och anonyma vittnen ska vara förenligt med konventionen. I avgörandena har Europadomstolen konstaterat att tillåtligheten av viss bevisning i första hand regleras av nationell rätt och har därför begränsat bedömningen till frågan om processen som helhet, däribland formerna för bevisupptagningen, uppfyllt de krav som ställs på en rättvis rättegång.

5.2 Vittnesuppgifter från förundersökning

Europadomstolen har i ett flertal avgöranden prövat frågan om tillåtligheten av att vittnesuppgifter från förundersökning används som bevisning utan att uppgiftslämnaren personligen har hörts under huvudförhandlingen. Vid denna prövning har Europadomstolen uttalat att all bevisning i princip måste framläggas i den tilltalades närvaro vid en offentlig förhandling inför rätten. Det innebär dock inte att vittnesutsagor alltid måste avges vid en sådan förhandling. Att som bevisning använda utsagor som lämnats under förundersökningen är inte i och för sig oförenligt med artikel 6 EKMR under förutsättning att försvarets rättigheter har respekterats och den tilltalade har fått en efter omständigheterna tillräcklig och avpassad möjlighet att pröva och utfråga vittnen som åberopas mot honom. Av Europadomstolens praxis kan utläsas några huvudprinciper som bör vara uppfyllda för att förfarandet ska vara förenligt med konventionen. Den tilltalade eller dennes försvarare ska vid något tillfälle under förfarandet – helst under rättegången men alternativt under förundersökningen – ha rätt att ställa frågor till de vittnen vars utsagor åberopas som bevis mot den tilltalade. För det fall den tilltalade inte har beretts denna möjlighet tillmäts utsagorna lägre bevisvärde och bör inte kunna leda till fällande dom annat än tillsammans med betydelsefull bevisning. I enlighet härmed får utsagan inte utgöra den enda eller avgörande bevisning-

¹²³ Danelius, (2012), s. 263.

en mot den tilltalade.¹²⁴ Väsentligt är att den tilltalade ska ha getts möjlighet att förhöra vittnet. Har försvaret inte utnyttjat de möjligheter som står till buds att förhöra vittnen anses inte någon kränkning av artikel 6:1 och artikel 6:3 d) ha skett.¹²⁵ I praxis har inte uttryckligen fastslagits vilken hänsyn som ska tas till att ett vittne av psykologiska eller medicinska skäl eller risk för allvarliga repressalier inte kan eller bör medverka. Det torde i vart fall inte vara tillräckligt att enbart konstatera att personens medverkan utgör en säkerhetsrisk. Det måste på något sätt vara visat att personen har utsatt sig för personliga risker genom att inställa sig till domstolen.¹²⁶

5.3 Anonyma vittnen

Särskilda betänkligheter uppstår när de uppgifter som åberopas har lämnats av ett anonymt vittne som inte personligen hörs under rättegången. Det ställs stora krav på att de brister som härigenom uppkommer för försvaret uppvägs av starka förfarandegarantier. Nedan refererade avgöranden har valts mot bakgrund av att de innehåller principiellt viktiga ställningsstagen, vilka varit vägledande i den efterföljande praxis som utvecklats beträffande tillåtligheten av anonyma vittnen.

I *Kostovski mot Nederländerna* (dom 20.11.1989) hade den tilltalade dömts för rån. Till grund för fällande dom låg uppgifter som lämnats till polisen av två anonyma vittnen. Vittnena hade hörts av polis, och ett av vittnena även av undersökningsdomare, men de hade inte hörts vid någon av huvudförhandlingarna. Istället föredrogs de uppgifter vittnena lämnat vid förhör inför polis och undersökningsdomare. Under rättegången hördes undersökningsdomare och den polis som hade hållit förhör med dem. Vittnenas identitet var och förblev okänd för undersökningsdomarna, domstolarna, åklagaren, försvararen och den tilltalade. Förvaret gavs möjlighet att, genom undersökningsdomaren, brevlades framställa frågor till det ena vittnet. Europadomstolen fann att en kränkning av artikel 6.1 och 6.3 d) EKMR hade skett. Försvaret hade inte vid något tillfälle beretts möjlighet att utfråga vittnena direkt och hade begränsats av att de inte fick ställa frågor som röjde identiteten. Försvaret berövades därmed möjligheter att påvisa att vittnet är partisk, fientlig eller otillförlitlig. Vidare var undersökningsdomarens möjligheter att göra en tillfredställande trovärdighetsbedömning begränsade eftersom denne inte var medveten om vittnets identitet. De brister som uppstått för försvaret genom användningen av de anonyma vittnesmålen hade inte kompenseras av judiciella åtgärder och försvarets rättigheter hade inte respekterats.¹²⁷

Situationen var delvis en annan i *Doorson mot Nederländerna* (dom 26.3.1996). Två personer hade identifierat Doorson som knarkhandlare med ledning av en samling fotografier. De aktuella vittnena beviljades anonymitet med anledning av risken för repressalier. Doorsons försvarare hade beretts tillfälle att ställa frågor direkt till vittnena. Identiteten tillkännagavs

¹²⁴ Danelius, (2012), s. 266.

¹²⁵ Danelius, (2012), s. 268.

¹²⁶ Sadak m.fl. mot Turkiet, Dom 17.7.2001.

¹²⁷ Kostovski mot Nederländerna, Dom 20.11.1989.

emellertid inte för försvaret och avslöjades inte heller under rättegången. Undersökningsdomaren hade däremot vetskap om vittnenas identitet. Europadomstolen fann att försvarets rättigheter hade respekterats och någon kränkning av artikel 6.1 och artikel 6.3 d) EKMR hade inte skett. Genom att försvaret kunde ställa frågor till vittnena direkt gavs de tillräckliga möjligheter att ifrågasätta vittnenas trovärdighet. Europadomstolen fäste också vikt vid att det fanns annan bevisning och att den nationella domstolen hade värderat uppgifterna med särskild försiktighet.¹²⁸ Europadomstolen gjorde några centrala ställningstaganden väl värda att belysa. Beträffande den principiellt viktiga frågan om anonyma vittnens tillåtlighet uttalade Europadomstolen att ett sådant förfarande inte under alla förhållanden är oförenlig med konventionen. Anonyma vittnen kan användas om det är absolut nödvändigt, exempelvis med beaktande av att vittnets liv, frihet eller personliga säkerhet enligt artikel 8 EKMR är i fara. Europadomstolen framhöll följande:

Sådana intressen för vittnen och målsägande skyddas i princip av andra materiella bestämmelser i konventionen, vilka innebär att konventionsstaterna bör organisera sina straffprocesser så att dessa intressen inte äventyras på ett oförsvarligt sätt. Mot denna bakgrund kräver principerna för en rättvis rättegång också att försvarets intressen i förekommande fall avvägs mot intressena hos vittnen som kallats att avge utsagor.¹²⁹

Vittnets behov av anonymitet måste därutöver vara välgrundat. Risken för repressalier och hotbilden mot vittnet måste således vara utredd. Vidare uttalade Europadomstolen att, oavsett om försvarets rättigheter respekterats tillräckligt, en fällande dom inte till avgörande eller uteslutande del får grundas på anonyma vittnesmål. I alla fall ska det anonyma vittnesmålet värderas med särskild försiktighet.¹³⁰

5.4 Kommentarer

Sammanfattningsvis kan följande slutsatser dras av Europadomstolens praxis. Det är inte under alla omständigheter oförenligt med artikel 6 och 6.3 d) EKMR att som bevisning åberopa förhör med vittne från förundersökningsstadiet, förutsatt att det finns ett konkret behov, exempelvis på grund av risken för repressalier. Rättigheterna kräver att den tilltalade eller försvararen har fått en efter omständigheterna tillräcklig och avpassad möjlighet att någon gång under förfarandet utfråga vittnet som åberopas. I annat fall kan bevisningen inte ligga till grund för dom annat än som stödbevisning. Beträffande anonyma vittnen krävs därutöver att anonymiteten ska vara nödvändig på grund av att vittnets liv, säkerhet eller frihet är i fara och bör således endast tillåtas undantagsvis. Vidare gäller såsom ett absolut krav att den fällande domen inte får grundas uteslutande eller till avgörande del på anonyma vittnesmål och att bevisningen ska bedömas med särskild försiktighet. Europadomstolen har uttalat att de nationella rättsordningarna är skyldiga att skydda vittnens säkerhet, frihet och liv enligt artikel 8 EKMR och att det i förekommande fall kan avvägas mot försvarets intressen. Det närmare utfallet av intresseavvägningen överlämnas dock åt medlemsländerna att avgöra.

¹²⁸ Doorson mot Nederländerna, Dom 26.3.1996.

¹²⁹ Danelius, (2012), s. 271.

¹³⁰ Visser mot Nederländerna, Dom 14.2.2002.

6 En utblick i Norden

6.1 Inledning

Det finns betydande skillnader mellan medlemsländerna när det gäller typen av åtgärder som införts för att skydda och underlätta för vittnen som medverkar i rättegångar. Harmonisering av de olika ländernas vittnesskydd har inte heller ansetts vara möjlig att införa på en europarättslig nivå.¹³¹ Det kan antas att de nordiska ländernas vittnesskydd uppvisar stora likheter med det svenska, men faktum är att såväl Norge och Danmark har infört en ordning med anonyma vittnen och nyligen framlades ett förslag från det finska justitieministeriets tillsatta kommission om att införa regler som tillåter anonyma vittnen. Anledning finns därför att närmare studera ovannämnda länders reglering om anonyma vittnen och det förslag som framlagts i Finland.

6.2 Norge

I Norge infördes sommaren 2001 i Straffeprocessloven (§ 130 a) en möjlighet att använda anonyma vittnen i domstol i mål rörande vissa typer av allvarigare brottslighet, däribland terrorism, våldtäkt och mord. I förarbeten motiveras införandet av vittnesanonymitet med att hoten mot vittnen har ökat och intresset av att bedriva en effektiv brottsbekämpning. I förarbeten till Straffeprocessloven framhålls följande:

Et grunnleggende trekk ved vårt strafferettssystem er at lovbrutere skal stilles til ansvar overfor samfunnet – i alle fall hvis lovbruddet er av et visst alvor. Hvis vitner ikke tør forklare seg, får vi den meget uheldige situasjon at jo mer ondsinnet og hensynløs en forbryter er, desto vanskeligere blir det å få ham dømt.¹³²

Vittnesanonymiteten är avsedd främst att användas beträffande slumpvittnen, dvs. en, i förhållande till den tilltalade, utomstående person som endast av en händelse iakttagit eller fått kännedom om brott, och polismän som arbetar dolt i brottsutredningar. Slumpvittnen brukar inte ha anledning att lämna oriktiga uppgifter och hemlighållandet av identiteten för den tilltalade torde ha liten inverkan på den tilltalades förmåga att försvara sig.¹³³

För att anonyma vittnen ska tillåtas förutsätts att ett öppet vittnesmål skulle innebära en risk att vittnet eller dennes närstående utsätts för ett allvarligt brott mot livet, hälsan eller friheten. Vittnesanonymitet får beviljas endast om det är absolut nödvändigt och inte medför väsentliga olägenheter för försvaret. Anonyma vittnesmål får därmed inte tillåtas om vittnet på annat sätt kan beredas tillräckligt skydd, till exempel polisskydd. Vidare kan rätten, enligt Straffeprocessloven 245 §, besluta att den tilltalade ska lämna salen under vittnesmålets avgivande. Domare, nämndemän, åklagare och försvarare har dock under alla omständigheter rätt att få tillgång till vittnets identitet

¹³¹ Kommissionen, 13.11.2007, s. 3 f.

¹³² NOU 2009:15, 27. 2.

¹³³ NOU 2009:15, 27.4.2.

och närvara vid förhandlingen. Den som får uppgifter om vittnets identitet åläggs tystnadsplikt beträffande uppgifterna. Försvaren kan dock avstå från att ta del av vittnesidentiteten eftersom denne normalt inte vill åläggas tystnadsplikt gentemot sin klient.¹³⁴ I rättstillämpningen synes användningen av anonyma vittnen ha varit begränsad.¹³⁵

Vidare finns det möjligheter för ett vittne att ingå i ett vittnesskyddsprogram, om inte åtgärder genom det lokala polisskyddet är tillräckliga. Beroende på hur hotbilden ser ut kan olika säkerhetsåtgärder komma ifråga, däribland sekretessmarkering, fysiskt skydd, byte av bostad samt tilldelande av fiktiv identitet.¹³⁶

6.3 Danmark

Vittnen är i allmänhet skyldiga att avge vittnesmål, enligt Retsplejeloven 168 §. Undantag stadgas från vittnesplikten i Retsplejeloven 171 § om den tilltalade eller någon annan har utsatt vittnet eller dennes närstående för hot om fysiska övergrepp. Vittnesanonymitet infördes i den danska rättsordningen år 2002. I förarbeten till Retsplejeloven uttalas att det är oacceptabelt att vittnen utsätts för hot och repressalier. Rättsväsendets möjligheter att bekämpa brottslighet och bevisa gärningsmannens skuld begränsas när vittnen inte vågar avge sanningsenliga vittnesmål. Enligt Retsplejeloven 856 § kan sekretessen beträffande ett vittnes namn, ställning och bostadsadress bevaras under huvudförhandling. Förutsättning härför är att anonymitet är påkallat med hänsyn till vittnets säkerhet och åtgärden är utan betydelse för den tilltalades försvar. Sedan den 1 maj 2011 har en viss utvidgning avseende möjligheterna att tillåta anonyma vittnen skett. Till skillnad från vad som tidigare gällde ska användningen av anonyma vittnen inte enbart begränsas till slumpvittnen, polismän som arbetar dolt i utredningar eller särskilda former av allvarligare brottslighet. Beslut om vittnesanonymitet ska istället grundas på en helhetsbedömning av samtliga omständigheter. Den tilltalade kan visas ut ur rättssalen under vittnesmålets avgivande. Försvaren har dock en ovillkorlig rätt att närvara vid vittnesförhöret, ställa frågor och få upplysningar om vittnets identitet. I förarbeten till Retsplejeloven uttrycks att intresset av den tilltalades rättssäkerhet innebär att anonyma vittnen ska tillämpas restriktivt. Proportionalitetsprincipen ska under alla omständigheter iaktas och vittnesutsagan får inte utgöra den enda eller avgörande bevisningen i målet.¹³⁷ Anonyma vittnen har tillämpats endast i ett fåtal fall.¹³⁸

Liksom i Norge finns möjlighet att ingå i ett vittnesskyddsprogram och, i de allvarligaste fallen, tilldela vittnet en fiktiv identitet. I Danmark är domstolslokalerna också uppbyggda så att vittnen kan vistas i ett särskilt väntrum istället för i de allmänna utrymmena. Vidare har Domstolsstyrelsen lämnat förslag på hur säkerheten i domstolarna kan förbättras och uttryckt en öns-

¹³⁴ NOU 2009:15, 27.4.2.

¹³⁵ SOU 2004:1, s. 99.

¹³⁶ Meld. St. 7 (2010–2011), s. 104.

¹³⁷ 2010/1 LSF 124, 2.2.

¹³⁸ SOU 2004:1, s. 99.

kan att i landets samtliga domstolar påbörja etablering av videoövervakade väntrum med larmknappar i syfte att bereda trygghet för rädda vittnen.¹³⁹

6.4 Finland

Den 9 november 2012 framlade justitieministeriets tillsatta kommission ett betänkande om förslag till revidering av lagstiftningen om bevisning i allmänna domstolar. I betänkandet föreslås bland annat vittnesanonymitet i fråga om allvarliga brott. Vittnet ska kunna beviljas anonymitet om det föreskrivna maximistraffet för brottet är fängelse i minst åtta år och det är nödvändigt för att skydda vittnet eller dennes närstående mot allvarligt hot mot liv och hälsa. Vittnesanonymitet ska också vara tillåtet när målet gäller människohandel och grovt koppleri, trots att lägre straffmaximum är föreskrivna för dessa brott. Anledningen härtill är att dessa brott har anknytning till allvarlig organiserad och internationell brottslighet, i vilka det är vanligt förekommande med allvarliga hot. Vittnesanonymitet ska användas endast om vittnet inte kan skyddas tillräckligt på annat sätt. Försvaren ska alltid ha rätt att ställa frågor till vittnet. Vittnets namn och kontaktuppgifter ska inte avslöjas. Vittnet ska också kunna höras via videolänk, bakom skärm, eller utan att den åtalade är närvarande. Det mest omfattande anonymitetsskyddet skulle innebära att vittnet hörs utan möjligheter för rättens aktörer att iaktta vittnet. Kommissionen uppskattar att fall med vittnesanonymitet kommer att förekomma högst 10 gånger om året. Förutom vittnesanonymitet, föreslås också en utvidgning av möjligheterna att använda videokonferens.¹⁴⁰

6.5 Kommentarer

I Danmark och Norge har ökande hot mot vittnen och intresset av att bedriva effektiv brottsbekämpning ansetts utgöra skäl för att införa en ordning med anonyma vittnen. Anonyma vittnen är avsedda att tillämpas restriktivt och har tidigare i såväl Danmark som Norge begränsats till att främst avse slumpvittnen, poliser som arbetar dolt och vid särskilda former av brottslighet. I Danmark kan anonyma vittnen numera beslutas efter en helhetsbedömning av omständigheterna i det enskilda fallet. Formerna för vittnesanonymiteten - att vittnets identitetsuppgifter hemlighålls för den tilltalade och att denne kan utvisas ur rättssalen under vittnesmålet - synes emellertid vara desamma i Norge och Danmark. Det förslag som framlagts i Finland liknar den norska och danska regleringen i det avseendet. Svårigheter uppkommer för den tilltalade att ifrågasätta vittnets trovärdighet när denne inte har möjlighet att få ta del av vittnets identitet eller ens närvara vid förhöret under huvudförhandling. Dessa rättssäkerhetsbrister synes uppvägas av att i vart fall försvararen ges en ovillkorlig rätt att närvara vid förhöret med vittnet, ställa frågor och, under tystnadsplikt, få veta vittnets identitet.

¹³⁹ 2010/1 LSF 124 , 2.2.

¹⁴⁰ Justitieministeriets publikation 69/2012, s. 17-18.

7 Förslag till åtgärder för ett förbättrat vittnesskydd

7.1 Inledning

I Sverige har frågan om förbättringar av vittnesskyddet under åren återkommande diskuterats. Frågan har också behandlats på en europarättslig nivå, bland annat i en rekommendation från Europarådet¹⁴¹. I rekommendationen föreslås olika åtgärder vilka medlemsländerna bör överväga att införa för att ge vittnen ett adekvat skydd. Det föreslås bland annat att vittnesuppgifter som lämnats under förundersökning inför en juridisk myndighet ska kunna användas som bevisning i domstol när vittnen inte kan inställa sig vid rätten eller när inställelsen medför stor och verklig fara för vittnet själv eller dennes närstående. Förhörsuppgifter som lämnas under förundersökning bör också videoupptas. Under rättegången kan videokonferens användas så att vittnet kan höras utan att denne behöver inställa sig fysiskt.¹⁴² I exceptionella fall kan också vittnesanonymitet vara tillåtet, efter särskild domstolsprövning och under förutsättning att vittnesmålet inte utgör den avgörande bevisningen. Rätten kan t.ex. använda skärmar och röstförvrängare för att dölja vittnets identitet. I rekommendationen föreslås också att medlemsländerna bör utforma särskilda vittnesskyddsprogram med möjlighet till identitetsbyte, byte av bostadsort, livvaktsskydd eller annat fysiskt skydd.¹⁴³ I den svenska rättsordningen uppfylls redan flertalet av rekommendationens förslag, däribland vittnesskyddsprogram, användning av videokonferens och videoupptagning av förundersökningsförhör. Anonyma vittnen tillåts emellertid inte och, vid risk för att vittnet utsätts för repressalier, saknas möjligheter att ersätta förhöret vid huvudförhandling med vittnets tidigare lämnade uppgifter. I det följande ska därför, med utgångspunkt ur rekommendationen, redogöras för olika åtgärder vilka syftar att stärka vittnesskyddet.

7.2 Anonyma vittnen

Frågan om vittnesanonymitet har varit föremål för behandling i ett flertal olika utredningar och lagstiftnings sammanhang. Redan år 1990 lämnade KRIPUT-gruppen ett förslag om anonyma vittnen. Det föreslogs att vittnets identitetsuppgifter, vid ett bevisat hot om repressalier, skulle kunna hemlighållas den misstänkte. Polis, åklagare, försvarare och domstol skulle, med tystnadsplikt, känna till identiteten. Genom att det anonyma vittnesmålet skulle kunna tillmätas ett lägre bevisvärde ansågs förfarandet i tillräcklig utsträckning tillgodose den tilltalades rättssäkerhet.¹⁴⁴ Det uttrycktes vidare att identitetskydd var lämpligt främst beträffande slumpvittnen.¹⁴⁵

¹⁴¹ Europarådets ministerråd den 10 september 1997 en rekommendation No. R (97) 13 om hot mot vittnen och den tilltalades rätt till försvar.

¹⁴² SOU 1998:40, s. 306.

¹⁴³ SOU 1998:40, s. 307.

¹⁴⁴ RPS rapport 1990:4, s. 54.

¹⁴⁵ RPS rapport 1990:4, s. 48.

Samma år tog Vårdskommissionen ställning till en ordning med anonyma vittnen i sitt betänkande ”Våld och brottsoffer” (SOU 1990:92). Kommissionens slutsats var att våld och hot mot vittnen inte var av den art och omfattning att det var motiverat med åtgärder som skulle rubba principerna om offentlighet och insyn i processmaterialet. Dessutom skulle en ordning med anonyma vittnen bädda för allvarliga lojalitetskonflikter mellan försvararen och klienten. Vittnens säkerhet skulle därför garanteras på annat sätt, t.ex. genom frikostigt fysiskt skydd.¹⁴⁶ I prop. 1993/94:143 konstaterades att vittnesanonymitet inte var möjligt att införa utan att komma i konflikt med parts fullständiga insyn i processmaterialet.¹⁴⁷ I SOU 1998:40 övervägdes möjligheterna till anonyma vittnen, varvid återigen konstaterades att ett införande av en ordning med anonyma vittnen inte var möjlig mot bakgrund av de lojalitetskonflikter som uppstår och parts rätt till fullständig insyn.¹⁴⁸ Frågan om vittnesanonymitet behandlades också i SOU 2004:1. Utredningen ansåg att vittnesanonymitet skulle ha effekt endast beträffande slumpvittnen och då flertalet av de allvarligt hotade personerna är relationsvittnen skulle vittnesanonymitet följaktligen endast få begränsad effekt. Eftersom vittnesanonymitet därtill är förenat med svåra processuella frågor bedömdes andra säkerhetsåtgärder, exempelvis utredningens föreslagna personsäkerhetsprogram, vara mer lämpliga för att stödja utsatta bevispersoner.¹⁴⁹ Under det senaste året har frågan om vittnesanonymitet varit föremål för ett antal motioner, varvid uttryckts att Sverige bör utreda möjligheterna till en ordning med anonyma vittnen. Som skäl härför nämns bland annat främjandet av en effektiv brottsbekämpning, vittnets personliga säkerhet och att våra grannländer, Norge och Danmark, har infört anonyma vittnen.¹⁵⁰

Inställningen till anonyma vittnen synes vara delad bland de rättsliga aktörerna. Av SVT:s undersökning framgår att en av tre åklagare vill tillåta anonyma vittnen undantagsvis och under noga reglerade former, medan endast 15 procent av domarna respektive 9 procent av advokaterna är positiva till en liknande ordning.¹⁵¹ De som är positiva till en ordning med anonyma vittnen nämner särskilt att då vittnets identitet hemlighålls för den tilltalade minskar risken att vittnet utsätts för påtryckningar. Således kan vittnets personliga säkerhet skyddas. Anonyma vittnen anses också utgöra ett effektivt medel i det brottsbekämpande arbetet mot den organiserade brottsligheten som inte skyr några medel för att påverka vittnen.¹⁵² Kritiken har främst bottnat i att den tilltalade förtas möjligheter att ifrågasätta vittnets trovärdighet eller tillförlitligheten av de uppgifter som lämnats. Hemlighålls vittnets identitet vet den tilltalade inte vad denne ska försvara sig mot. Generalsekretären för Sveriges Advokatsamfund Anne Ramberg menar att en ordning med anonyma vittnen inte torde vara förenlig med rätten till en rättvis rätte-

¹⁴⁶ SOU 1990:92, s. 175.

¹⁴⁷ Prop. 1993/94:143, s. 44 f.

¹⁴⁸ SOU 1998:40, s. 313.

¹⁴⁹ SOU 2004:1, s. 210.

¹⁵⁰ Motion 2011/12:Ju284. Motion 2012/13:Ju234.

¹⁵¹ SVT (2012).

¹⁵² Thunholm, Dagens Juridik (2012-01-26), Apropå (nr 4/2007).

gång i artikel 6 EKMR. För att kunna ge vittnen det skydd och säkerhet som de behöver bör istället den befintliga skyddsordningen utnyttjas i större utsträckning.¹⁵³ Anne Ramberg anser därutöver att införandet av kvalificerade skyddsidentiteter inneburit ett närmande mot en ordning med anonyma vittnen.¹⁵⁴ I förarbeten till lagen om kvalificerade skyddsidentiteter framhålls emellertid att ordningen framstår som acceptabel eftersom den tilltalade i princip har samma möjligheter att utfråga ett vittne med kvalificerad skyddsidentitet som vid andra vittnesförhör och rätt att få veta att det uppgivna namnet ingår i en skyddsidentitet.¹⁵⁵

7.3 Vittnesuppgifter från förundersökning

7.3.1 Vittnesuppgifter från polisförhör

Av 35 kap. 14 § 1 st. framgår att ett principiellt förbud råder mot att under huvudförhandling åberopa en berättelse som inför åklagare eller polismyndighet avgetts skriftligen eller upptagits i ljud- och bildupptagning vid förundersökning. Under vissa förutsättningar är det emellertid möjligt, enligt 35 kap. 14 § RB, att använda förundersökningsförhöret som bevisning istället för att vittnet hörs personligen vid huvudförhandlingen. Undantag kan bland annat aktualiseras om förhör med den som lämnat berättelsen inte kan hållas vid eller utom förhandlingen eller i övrigt inför rätten.¹⁵⁶ Så kan vara fallet om ett vittne är så allvarligt sjuk att denne inte kan förhöras eller om vittnet befinner sig på okänd ort och det kan antas att denne inte kommer att anträffas. I vissa mål hörs till och med inte målsäganden under huvudförhandling, utan rätten nöjer sig istället med en uppspelning av det videoupptagna förhöret från förundersökning. Sådan är praxis i mål om sexualbrott mot barn, eftersom det har ansetts olämpligt att utsätta barnet för den påfrestning ett domstolsförhör kan medföra.¹⁵⁷ I 35 kap. 14 § RB medges inte undantag explicit för det fall vittnet riskerar att utsättas för repressalier och därför inte vågar medverka vid huvudförhandling. Det har inte heller ansetts vara lämpligt att, utöver vad som redan följer av 35 kap. 14 § RB, utvidga möjligheterna att ersätta vittnesförhöret i huvudförhandling med en berättelse som vittnet har lämnat inför polis- eller åklagarmyndighet.¹⁵⁸

Vid ett vittnesförhör får uppgifter som vittnet tidigare lämnat inför polis eller åklagare läggas fram, enligt 36 kap. 16 § RB, endast när vittnets berättelse avviker från vad denne tidigare har berättat eller när vittnet vid förhöret inte vill yttra sig. Det har övervägts om vittnesförhöret i domstolen bör kompletteras med uppgifter som vittnet lämnat vid polisförhör även i andra fall än de som anges i 36 kap. 16 § RB. I prop. 2004/05:131 uttrycks emellertid att ett mer frekvent och omfattande utnyttjande av förundersökningsuppgifter skulle innebära en icke-önskvärd utveckling där tyngdpunkten för-

¹⁵³ Ramberg (2012-11-16).

¹⁵⁴ Ramberg, Advokaten, (2007).

¹⁵⁵ Prop. 2005/06:149, s. 70.

¹⁵⁶ 35 kap. 14 § p. 2 RB.

¹⁵⁷ En utförligare redovisning härom återfinns under kapitel 5.

¹⁵⁸ Prop. 2004/05:131, s. 165.

skjuts från de rättsvårdande till de brottsutredande myndigheterna. Ett förhör som hålls inför polis- eller åklagarmyndighet uppfyller generellt sett inte samma krav på rättssäkerhet som förhör i domstol, eftersom förhören tillkommer utan offentlighet och under förhållanden som är delvis okända för rätten. Även om det skulle införas krav på att försvararen är närvarande vid sådana förhör skulle nackdelarna göra sig i allt väsentligt gällande.¹⁵⁹

7.3.2 Vittnesuppgifter från bevisupptagning

Möjligheterna enligt gällande rätt att hålla bevisupptagning i domstol före huvudförhandlingen är begränsade. Enligt omedelbarhetsprincipen skall bevisningen normalt tas upp vid huvudförhandlingen. Bestämmelserna om bevisupptagning under förundersökning i 23 kap. 13 och 15 §§ RB aktualiseras främst i situationer då det föreligger risk att den muntliga bevisningen inte i annat fall kan återopas inför rätten, exempelvis då vittnet på grund av resa, sjukdom eller annan orsak inte kommer att vara tillgänglig vid huvudförhandling eller då vittnet under förundersökning ljuger och vägrar uttala sig om vad denne iakttagit. Bestämmelserna är avsedda att tillämpas restriktivt, vilket också synes återspegla sig i den praktiska tillämpningen.¹⁶⁰ Efter åtal väckts är det möjligt att förordna om bevisupptagning utom huvudförhandling enligt 36 kap. 19 § RB. Det är inte möjligt att med de nuvarande bestämmelserna förordna om bevisupptagning när vittnet löper risk att utsättas för repressalier.¹⁶¹ RPS har föreslagit att det införs en ny bestämmelse som tillåter bevisupptagning under förundersökning om det finns särskild anledning att anta att den som ska höras av rädsla eller otillbörlig påverkan inte kommer att berätta sanningen. Vidare föreslås att det bör införas en liknande möjlighet i 36 kap. 19 § RB.¹⁶²

Fördelen med att införa en sådan ordning är att det framstår som mindre meningsfullt att angripa uppgiftslämnaren sedan vittnet redan lämnat uppgifter till domstolen. En sådan ordning torde inte innebära några större betänkligheter ur en rättssäkerhetsaspekt eftersom den tilltalade och försvararen ska vara närvarande vid bevisupptagningen. Vidare innebär förslaget att bevisning skulle kunna säkras på ett tidigt stadium av rättsprocessen.¹⁶³ Vittnet behöver möjligtvis inte ens inställa sig till ett vittnesförhör. Enligt 35 kap. 13 § RB ska bevisen som tagits upp utom huvudförhandling tas upp på nytt om rätten finner att det är av betydelse i målet och det inte finns något hinder mot att ta upp beviset. Genom att det tidigare förhöret inför rätten ska videodokumenteras, enligt 6 kap. 6 § RB, kommer rätten ha goda förutsättningar att värdera den muntliga bevisningen utan att förhöret tas upp på nytt. Följaktligen kommer betydelsen av att förhöret hålls vid en huvudförhandling att minska och därmed också behovet av att ta upp bevisningen på nytt. Vittnet skulle därtill kunna besparas från att vid en åtföljande rättegång avge en hel utsaga då vittnesförhöret, enligt 36 kap. 16 § RB, kan inledas med en

¹⁵⁹ Prop. 2004/05:131, s. 164.

¹⁶⁰ Bring m.fl., (2009), s. 337.

¹⁶¹ 23 kap. 13, 15 §§ och 36 kap. 19 §§ RB.

¹⁶² SOU 2004:1, s. 213.

¹⁶³ SOU 2004:1, s. 214.

uppspelning av det förhör som tidigare hållits inför rätta och dokumenterats genom en ljud- och bildupptagning. Vittnesförhöret skulle därmed kunna begränsas till att endast avse kompletterande frågor.¹⁶⁴

7.4 Videokonferens i större utsträckning

Undersökningar har påvisat att det varierar mellan domstolarna hur ofta videokonferensutrustningen används. Vissa har uppgett att det förekommer i princip dagligen och andra har uppgett att det endast används vid enstaka tillfällen. Flera har rapporterat att användningen ökar successivt. Videokonferens används i brottmål främst när personen befinner sig på annan ort eller när det finns en hotbild kring t.ex. en målsägande.¹⁶⁵ Av Domstolsverkets rapport framgår att domstolarnas användning av videokonferens i syfte att upprätthålla säkerheten för skyddade vittnen ökar varje år.¹⁶⁶ Det har framförts att videokonferens skulle kunna användas i större utsträckning. Hålls förhöret genom videokonferens ges den tilltalade och rätten fullt jämförbara möjligheter att iakttä och utfråga vittnet som om förhöret hållits med vittnet i rättssalen. Samtidigt undgår vittnet en direkt konfrontation med gärningsmannen och kan befinna sig på en, för den tilltalade, okänd plats.¹⁶⁷

7.5 Öka tryggheten i domstolens lokaler

Det är möjligt att med relativt små medel öka tryggheten i domstolens lokaler. En förhållandevis enkel åtgärd som har föreslagits för att begränsa möjligheterna till påverkansförsök i samband med rättegång är separata väntrum. Att behöva dela vänttrum med den tilltalade, eller medföljande vänner till denne, kan upplevas som påfrestande av den som ska vittna. Särskilda vänttrum för vittnen finns idag inte i samtliga domstolar. Vidare har föreslagits att separata ingångar bör användas så att gärningspersonen och vittnet inte behöver passera varandra. Inne i rättssalen skulle vittnet kunna skyddas mot subtila gester genom att vittnesbåset inte står riktat mot åhörarna.¹⁶⁸ Särskilt viktigt för vittnets känsla av trygghet i domstolens lokaler är bemötandet. Inte sällan känner vittnen att deras trovärdighet ifrågasätts när försvararen håller förhör eller när de erinras om sin sanningsplikt av rätten. Det har härvid framhållits att domaren bör uppmärksamma och visa nolltolerans mot att åhörare eller parter på olika sätt, exempelvis genom gester, yttranden eller andra handlingar, söker påverka eller trakassera den som hörs.¹⁶⁹

7.6 Kommentarer

Europarådets rekommendation med förslag på olika åtgärder för att stärka vittnesskyddet har inte till fullo fått effekt i den svenska rättsordningen. Det

¹⁶⁴ Prop. 2004/05:131, s. 163.

¹⁶⁵ DV rapport 2010:3, s. 17.

¹⁶⁶ DV rapport, (2012), s. 17.

¹⁶⁷ Göteborgsposten, (2010-05-25). I artikeln föreslår f.d. överåklagare Sven-Erik Alhem att förfarandet, i syfte att förhindra igenkänning, skulle kunna kompletteras med att vittnet ges ett förändrat utseende, exempelvis genom att använda peruk, lösskägg och glasögon.

¹⁶⁸ BRÅ 2008:8, s. 128.

¹⁶⁹ Ds 1995:1, s. 82.

har inte ansetts vara möjligt att införa anonyma vittnen främst på grund av principen om parts fullständiga insyns rätt i processmaterialet och den lojalitetskonflikt som uppstår mellan försvararen och klienten. Som nämnts i föregående kapitel råder principerna om muntlighet och omedelbarhet, vilka sammantagna innebär att bevisning ska tas upp muntligen och direkt i försvarets närvaro vid huvudförhandling. Lagstiftaren synes härvid ha varit motvillig till att utvidga användningen av vittnesuppgifter från förundersökning som bevisning, i vart fall om uppgifterna lämnats inför polis- eller åklagarmyndighet. Det är inte heller möjligt att, med den nuvarande regleringen, ordna bevisupptagning utom huvudförhandling i de fall vittnet riskerar repressalier. Det har därför föreslagits att det bör införas möjligheter till bevisupptagning även i dessa fall. Därutöver föreslås att videokonferens bör utnyttjas i större utsträckning. Studier har påvisat att utnyttjandet av videokonferensutrustningen varierar mellan landets domstolar, även om användningen har ökat vid förhör med skyddade eller hotade personer. Mot bakgrund av de förslag som ovan behandlats och uttryckts i olika sammanhang genom åren, ska i nästföljande kapitel undersökas vad olika praktiker anser om vittnesskyddet och huruvida denna bör förbättras.

8 Intervjuer med praktiker angående vittnesskyddet

8.1 Inledning

I följande kapitel redogörs resultatet av de intervjuer som genomförts med olika praktiker beträffande frågan om vittnesskyddet bör förbättras, på vilka sätt det lämpligen bör ske samt synen på rättssäkerhet och rättsskydd. De praktiker som har intervjuats är domaren Erik Noltorp vid Malmö Tingsrätt, åklagaren Tom Svensson vid Helsingborgs åklagarkammare samt åklagaren Bo Albrektsson vid Malmö Åklagarkammare. Vid intervjuerna användes frågor i bilaga A som underlag. Intervjufrågorna har sin grund i de studier som genomförts gällande övergrepp i rättssak och otillåten påverkan samt de förslag på ett förbättrat vittnesskydd som framkommit i olika utredningar. Intervjuerna resulterade i att vi även kom att diskutera andra frågor som berörde ämnesområdet.

8.2 Intervju med domare Erik Noltorp

Erik Noltorp anser att hot och rädsla hos vittnen utgör ett stort problem för rättsväsendet. Det är viktigt att vittnen vågar vittna. Han framhåller dock att han som domare inte ser problemet lika tydligt, eftersom de vittnen som kommer till domstolen oftast brukar vittna. Det är nog främst åklagare och polis som ser att personer inte vill eller vågar vittna. Även om Erik Noltorp inte rent konkret har märkt en ökning när det gäller rädsla hos vittnen, kan han mycket väl tänka sig att så har skett, särskilt med beaktande av den växande gängkriminaliteten. Framförallt vid relationsvåld förekommer det att målsägande drar tillbaka sina uppgifter. Om det beror på att personerna utsatts för hot eller om de censurerar sig själva är däremot oklart tillägger han.

Såsom förslag på möjliga förbättringar av vittnesskyddet anser Erik Noltorp att medhörning och videolänk borde utnyttjas i större utsträckning. Vidare borde domstolen bygga bättre salar som är anpassade för medhörning samt särskilda inpasseringsgångar så att vittnen kan komma in i rättssalen utan att sammanträffa med den tilltalade. Även särskilda väntrum för vittnen borde finnas så att de slipper vistas i de allmänna utrymmena tillsammans med den tilltalade och dennes kompanjoner. Härvid nämner han särskilt domstolen i Helsingfors i Finland som exempel, varvid det i anslutning till varje sal finns medhörningrum och särskilda väntrum. Att så ännu inte skett i samtliga domstolar i Sverige är nog framförallt en resursfråga. Erik Noltorp vidhåller att domstolen säkert ordnar praktiskt med att vidta säkerhetsåtgärder i de fall vittnet meddelat domstolen i förväg att denne önskar undvika onödig kontakt med den tilltalade.

Han uppger att Malmö tingsrätt gjort en del för att förbättra säkerheten främst avseende den säkerhetskontroll som utförs regelbundet vid entrén. Han anser dock att det återstår en del att förbättra i tingsrätten när det gäller

lokalerna och ser det som bekymmersamt att vittnen och tilltalade fortfarande träffas i de allmänna utrymmena.

Beträffande anonyma vittnen är Erik Noltorp spontant tveksamt inställd till en sådan ordning. Att den tilltalade döms på uppgifter som lämnats av en okänd person måste framstå som obehagligt. Den tilltalades fullständiga insyns rätt är en grundläggande rättssäkerhetsprincip som finns djupt rotad i domares medvetande och är också något som inpräntas i domar- och notariet utbildningen. Erik Noltorp anser att anonyma vittnen därför känns som en väldigt främmande åtgärd. Vidare tillägger han att ett annat problem med ett sådant förfarande är att lojalitetsplikten inskränks när försvararen inte får uppge vittnets identitet för klienten. Erik Noltorp framhåller att i avvägningen mellan den tilltalades insyns rätt och främjandet av en effektiv brottsbekämpning bör den tilltalades rättssäkerhet alltid ges företräde. Det är däremot vanskeligare när avvägningen görs mot personers säkerhet och liv – vittnen måste ju skyddas på något sätt. Samtidigt är det svårt att bortse från den tilltalades ovillkorliga insyns rätt. Erik Noltorp anser att en ordning med bättre förutsättningar för medhörning, ökad användning av videokonferens samt förbättrade tingsrättssalar är lämpligare än anonyma vittnen. Han tillägger också att bemötandet är centralt för att öka tryggheten hos vittnen och att vittnesstöden häri fyller en viktig funktion. Även om rättegången naturligt nog är en formell situation skulle också domare kunna lugna vittnen, exempelvis genom att informera vittnen om förfarandet.

Erik Noltorp har aldrig hanterat ett brottmål med kvalificerade skyddsidentiteter. Han uppger dock att det möjligen finns en risk att skyddsidentiteterna missbrukas och att möjligheten att vittna under sin skyddsidentitet innebär ett faktiskt närmande mot anonyma vittnen. Vad gäller framtiden tror Erik Noltorp inte att Sverige kommer att följa grannländernas utveckling mot en ordning med anonyma vittnen. Frågan om vittnesanonymitet kommer dock förmodligen vara aktuell i ett par år framöver och ge upphov till diskussioner

8.3 Intervju med åklagare Tom Svensson

Tom Svensson upplever att många vittnen är rädda. Han vet inte om rädslan beror på att personerna har utsatts för konkreta hot eller endast är allmänt rädda. Han menar dock att det är mer den allmänna rädslan som har ökat bland vittnen, snarare än konkreta hot. Rädslan är främst knuten till ovetenskapen om vilka konsekvenser som kan följa på grund av ett lämnat vittnesmål, exempelvis risken för repressalier.

Tom Svensson upplever att användningen av videokonferens har ökat. Han menar att vittnets deltagande via videokonferens nästan fungerar lika bra som personlig inställelse och förmodligen skulle kunna utnyttjas i ännu större utsträckning än vad som är fallet idag. Tom Svensson anser också att medhörning används rätt ofta, särskilt vid relationsbrott när målsäganden inte vill ha den tilltalade i samma rum. Vidare anser han det vara en god ordning att vittnens kontaktuppgifter fogas till en särskild handling och inte

per automatik kommer till den tilltalades kännedom. Tom Svensson menar att systemet med säkerhetskontroller som idag finns i vissa domstolar innebär goda möjligheter att förhindra att vapen kommer in i domstolens lokaler och kan därmed också öka tryggheten för vittnen.

Så som förslag på förbättringar nämner han att vissa sessionssalar är alldeles för små och att parter och vittnen i princip sitter ”i knäet på varandra”. Vidare menar han att särskilda inpasseringsgångar för vittnen bör anordnas så att konfrontation med den tilltalade undviks. Särskilt bekymmersamt är det att den tilltalade, dennes anförvanter och vittnet vistas tillsammans i de allmänna utrymmena. Vittnet ska inte i förväg behöva meddela domstolen att han eller hon är rädd för att domstolen ska kunna vidta åtgärder, utan åtgärderna bör gälla generellt. Vidare föreslår han att på samma sätt som målsägandebiträde ordnas för målsägande, bör också ett vittne kunna beredas juridiskt biträde. Hans egen erfarenhet är att personer försöker påverka vittnen fram till och med rättegången. Efter rättegången är de inte lika benägna att utöva påtryckning. Han menar därför att rätten i större utsträckning borde tillåta en uppspelning av tidigare förhör med vittnet och begränsa förhöret i rätten till kompletterande frågor.

Tom Svensson anser att en ordning med anonyma vittnen bör införas även i den svenska rättsordningen, dock främst vid allvarlig eller organiserad brottslighet. Det skulle inte innebära några större bekymmer för den tilltalades rättssäkerhet, eftersom såväl försvararen som domaren skulle få veta identiteten. Han anser att lojalitetsplikten skulle kunna ändras så att försvararen kan få ta del av uppgifterna utan att hamna i någon lojalitetskonflikt. Vidare menar han det blir oerhört problematiskt att bekämpa brottslighet om poliser eller åklagare inte kan garantera viktiga uppgiftslämnare anonymitet eller strafflöshet. Härvid nämner han som exempel att åklagare någon gång har fått lägga ner åtal för att polisen, på grund av ett givet löfte om anonymitet, vägrade röja sin källa.

Tom Svensson betonar att rättssäkerheten inte enbart handlar om den tilltalades rättigheter, utan också att den som har blivit utsatt för brott ska få sin sak prövad. Synen på rättssäkerheten är idag alldeles för snäv och enbart inriktad på den tilltalades rättigheter. Han nämner att åklagare genom åren fått ett förbättrat skydd och att även vittnen bör skyddas i större utsträckning. Skyddet för vittnen måste anpassas till den rådande tillvaron med den ökande organiserade brottsligheten vars aktörer inte räds påverka vittnen. Vad gäller utsikterna för insynsrätten och vittnesskyddet i framtiden menar Tom Svensson att vittnesskyddet kommer att förstärkas, vilket kommer att ske på bekostnad av den tilltalades insynsrätt i vittnets identitetsuppgifter.

8.4 Intervju med åklagare Bo Albrektsson

Enligt Bo Albrektsson råder det ingen tvekan om att vittnen och målsäganden är betydligt mer rädda än innan. Massmedia och filmer visar ju ofta faran med att avge vittnesmål och risken för att utsättas för repressalier. Med tiden har också gäng, exempelvis Black Cobra, Bandidos och Outlaws, bi-

dragit till rädslan hos vittnen. Det räcker att den tilltalade känner någon som är gängmedlem för att vittnen ska bli rädda. Bo Albrektsson uppger att han också rent faktiskt har varit med om att en målsägande blev skjuten när denne skulle inställa sig till huvudförhandling. Det gick dock inte att bevisa att den tilltalade och dennes anhängare varit delaktiga i skjutningen.

Bo Albrektsson anser att vittnesskyddet fungerar tillfredsställande, särskilt mot bakgrunden av att det förr i princip inte fanns något skydd alls. Polisen har en bra organisation för att skydda vittnen. Ett vittne kan förflyttas till skyddat boende i annan ort och polisen kan följa med vittnet till huvudförhandlingen. Bo Albrektsson överväger alltid vilken betydelse vittnesmålet har som bevisning i målet när vittnesskydd kan aktualiseras. Har vittnesmålet liten betydelse kan det leda till att man väljer att avstå från att använda det som bevisning, eftersom de skyddsåtgärder som kan aktualiseras är förhållandevis ingripande, såsom exempelvis identitetsbyte och flytt till annan ort. Han anser också att domstolen är frikostig med att använda videokonferens istället för fysisk inställelse när det finns en hotbild mot vittnet. Han har själv varit med om rättegångar där personen vittnat via videokonferens och befunnit sig på okänd ort för den tilltalade. Vid vissa domstolars entréer utförs numera regelbundna säkerhetskontroller vilket han upplever som positivt. Överhuvudtaget har rättsväsendet gjort mycket för att förbättra skyddet för vittnen såsom säkerhetskontroller, personsäkerhetsprogram samt en ökad benägenhet att låta vittnet avge utsagan utan att konfronteras med den tilltalade, antingen genom videolänk eller medhörning. Många gånger kontaktar domaren också åklagaren i målet och frågar om skyddsåtgärder, exempelvis polisskydd, kommer att behöva vidtas under huvudförhandling. Han anser dock att särskilda väntrum borde finnas i alla domstolar.

Bo Albrektsson är tveksam till ett frikostigt användande av anonyma vittnen eftersom det är en grundläggande rättssäkerhetsprincip att den tilltalade ska få kännedom om vittnets identitet och veta var uppgifterna kommer från. Däremot menar han att vittnesanonymitet bör vara tillåtet i exceptionella fall, främst när det gäller slumpvittnen utan anknytning till den tilltalade. Han har aldrig kommit i kontakt med kvalificerade skyddsidentiteter och har därför inte någon uppfattning om detta. Enligt Bo Albrektsson är det mer legitimt att göra vissa avsteg från den tilltalades rättssäkerhet i syfte att skydda personers säkerhet och liv än när syftet är att effektivt bekämpa brottsligheten. Den tilltalades rättssäkerhet är grundläggande och bör alltid ges företräde framför bekämpandet av brottsligheten. Det är också av den anledningen ett användande av anonyma vittnen måste vara återhållsamt. Bo Albrektsson anser att rättsutvecklingen går mot ett starkare vittnesskydd, främst när det gäller den ökade säkerheten i domstolar och möjligheten att erbjuda vittnen nya identiteter. Han framhåller däremot att det nuförtiden t.ex. på grund av existensen av Internet och sociala medier, är svårare att skydda hotade personer. I framtiden tror han att frågan om anonyma vittnen kommer aktualiseras mer och mer. Han tror dock att rättsväsendet fortsättningsvis kommer att vara återhållsam med att tillåta anonyma vittnen på grund av den grundläggande principen om parts fullständiga insyns rätt i processmaterial.

9 Analys

9.1 Inledning

Efter att ha utrett det nuvarande rättsläget gällande den misstänktes och den tilltalades insynsrätt, vittnesskyddet och huruvida det finns behov att förändra vittnesskyddet ämnar jag i den följande analysen, utifrån min egen uppfattning, besvara den inledande problemställningen; *Innebär ett hållbart vittnesskydd ovillkorligen en inskränkning av den tilltalades rättssäkerhet?* I syfte att kunna besvara problemställningen på ett, för läsaren, lämpligt och pedagogiskt sätt har jag delat upp analysen i tre avsnitt. I den första delen analyseras i vilka avseenden den misstänktes och den tilltalades rättssäkerhetsintressen vägs mot vittnets intresse av rättsskydd, i den andra delen analyseras huruvida vittnesskyddet bör förbättras och slutligen, i den tredje delen, på vilka sätt det är möjligt utan att göra avkall på den tilltalades insynsrätt och där tillhörande centrala rättssäkerhetsprinciper.

9.2 I vilka avseenden gör sig intresseavvägningen gällande?

De i artikel 6.1 EKMR uttryckta principerna om kontradiktion och parts likställdhet utgör tillsammans grundläggande rättssäkerhetsgarantier för den misstänkte. Den misstänkte tillförsäkras härigenom tillgång till frambringt utredningsmaterial och möjlighet att yttra sig över detsamma, samtidigt som denne inte får försättas i ett underläge i förhållande till åklagaren. Insynsrätten utgör ett särskilt viktigt utslag av dessa principer. Den misstänkte ges med stöd av 23 kap. 18 § RB en förhållandevis vidsträckt insynsrätt i utredningsmaterialet, även om insynsrätten under förundersökning kan vägas mot andra intressen, främst utredningsskäl, och, beträffande sekretessbelagda uppgifter i sidomaterialet, starka sekretessskäl enligt 10 kap. 3 § OSL. Starka sekretessskäl har i praxis härvid ansetts föreligga för att neka den misstänkte insyn i handlingar, vari sekretessbelagda uppgifter om anmälares identitet framgår, när anmälaren, på grund av risken för repressalier, har ett starkt intresse av anonymitet. Det är främst i denna situation som en avvägning i rättstillämpningen görs mellan den tilltalades rättssäkerhetsintressen och uppgiftslämnarens intresse av rättsskydd. Förvägras den misstänkte insyn i de begärda handlingarna, med hänsyn till sekretessen, kan det enligt min mening, få betydelse för försvarets möjligheter att förbereda sig på ett fullgott sätt. Vetskapen om uppgiftslämnarens identitet och vilka uppgifter denne lämnat kan vara av direkt avgörande betydelse för möjligheterna att ifrågasätta trovärdigheten. Uppgiftslämnaren kan ha upprättat anmälan på grund av egna intressen, t.ex. hämndmotiv eller ekonomiska intressen. Samma invändning framfördes av försvaret i *avgörandet från Kammarrätten mål nr 7873-03* – en invändning som domstolen emellertid inte fäste något avseende vid. Ett alternativt angreppssätt för försvaret hade, enligt min mening, kunnat vara att begära komplettering av förundersökningen i form av förhör med anmälaren och, vid avslag, anmäla önskemålet till tingsrätten med stöd

av 23 kap. 19 § RB. Denna möjlighet synes dock inte ha utnyttjats av försvaret.

Ett långt större problem som jag ser det är att intresseavvägningen självständigt avgörs av förundersökningsledaren. I Europadomstolens avgöranden (*Rowe och Davis mot Förenade kungariket samt Dowsett mot Förenade kungariket*) ansågs detta förhållande strida mot principerna om kontradiktion och parts likställdhet. Trots att Europadomstolen i dessa avgöranden främst uttalade sig ifråga om begränsningar av insynsrätten i *processmaterial*, och alltså inte sidomaterial, kan de likväl vara vägledande. Enligt min mening talar starka skäl för att inte låta förundersökningsledaren självständigt avgöra insynsrätten också i sådant material som inte är av direkt betydelse för åtalet. Även om förundersökningsledaren, enligt 23 kap. 4 § RB, är skyldig att iaktta objektivitetsplikten och torde ha bättre insikt i förundersökningen än domstolen, kan det säkerligen vara en svår uppgift för förundersökningsledaren att verka för en vidsträckt insynsrätt och samtidigt bedriva en effektiv brottsutredning. Prövningen om begränsningar av den misstänktes insynsrätt i sidomaterialet bör därför underställas domstolen. En domstol torde vara bättre lämpad att avgöra intresseavvägningen eftersom den inte är inblandad i förundersökningen och inte har intressen av att förundersökningen styrs på visst sätt.

Under huvudförhandling och beträffande processmaterial är möjligheterna att avväga den tilltalades rättssäkerhetsintressen mot vittnets intresse av skydd begränsade. Den tilltalades ovillkorliga insynsrätt enligt RB i allt som utgör processmaterial kan inte begränsas, enligt 10 kap. 3 § 2 st. OSL, oavsett hur starka sekretessskäl som föreligger i det enskilda fallet. Numera finns ju visserligen möjligheter att inte låta vittnets kontaktuppgifter automatiskt framgå av de handlingar som delges den tilltalade, men vittnets namn måste alltid framgå. Åberopas en person att höras som vittne om vad denne iakttagit är personen normalt också skyldig att vittna. Vittnesplikten motiveras inte enbart av utredningsintresset, utan också av den tilltalades insynsrätt. Vägrar vittnet svara på, av försvaret framställd, fråga innebär det onekligen en begränsning av den tilltalades insynsrätt och det är därför väsentligt att ett vittne inte utan vidare befrias från vittnesplikten. Risken för repressalier mot uppgiftslämnaren ansågs inte i RH 1995:32 utgöra giltigt skäl, enligt 36 kap. 21 § RB, för polisman att vägra röja uppgiftslämnarens identitet. Enligt min mening återspeglar rättsfallet synen på vittnesplikten såsom absolut och att utredningsintresset och den tilltalades insynsrätt väger tungt i rättstillämpningen. Risken för repressalier mot uppgiftslämnare och liknande rättsskyddsintressen synes inte tillmätas någon större vikt häri. Beträffande frågan om användande av tvångsmedel för sanktionering av vittnesplikten ansåg hovrätten däremot att tillgripandet av tvångsmedel i det aktuella fallet inte stod i rimlig proportion till åtgärden. Huruvida tvångsmedelsanvändningen bör föregås av en proportionalitetsbedömning har emellertid varit föremål för olika uppfattningar i doktrin, särskilt då det inte finns något uttryckligt lagstöd för att så faktiskt ska ske.

Enligt min mening går det inte att bortse från den svåra intressekollision som vittnet hamnar i; antingen yttra sig och riskera repressalier eller vägra yttra sig och ådra sig rättsliga sanktioner. Mot bakgrund av de ingripande tvångsmedelsåtgärder, särskilt häktning, vilka kan drabba ett vittne som inte vill eller kan uppfylla vittnesplikten är det inte mer än lämpligt att en proportionalitetsbedömning görs vid tvångsmedelsanvändningen. I vissa fall torde det rentav vara olämpligt att vidta tvångsmedelsåtgärder mot ett vittne som också riskerar allvarliga repressalier, exempelvis om det åberopade vittnesmålet enbart avser andrahandsuppgifter, vilka regelmässigt tillmäts ett lägre bevisvärde. I likhet med vad som framförts i doktrin, inser jag dock risken för att en alltför vidlyftig proportionalitetsbedömning öppnar upp för en relativ vittnesplikt. Enligt min mening bör rätten, oavsett risken för att vittnet utsätts för repressalier, aldrig avstå från att vidta tvångsmedel om vittnesmålet är av avgörande betydelse.

Intresseavvägningen mellan en fullständig vittnesplikt och skyddet för enskilda personer har också kommit till uttryck i lagstiftningen, varmed en inskränkning av vittnesplikten ansetts motiverat för vissa grupper av personer. Det är numera möjligt, enligt 36 kap. 10 § 3 st. RB, för en tjänsteman med kvalificerad skyddsidentitet att vittna i domstol under sin skyddsidentitet. Samtidigt får försvaret inte ställa frågor som innebär att sekretessbelagd uppgift om skyddsidentiteten röjs. För uppgifter hänförliga till särskilt personsäkerhetsarbete har den tilltalade inte heller någon ovillkorlig rätt att under vittnesförhör ställa hittillhörande frågor eller få dessa besvarade. I fallet med kvalificerade skyddsidentiteter får den tilltalade inte ens veta den verkliga identiteten bakom skyddsidentiteten – något som onekligen kan vara av stor betydelse för den tilltalades möjligheter att ifrågasätta trovärdigheten.

Regleringen bygger på en avvägning mellan å ena sidan de intressen som skyddas genom tystnadsplikten eller ”tystnadsrätten”, i dessa fall de enskilda personerna och den verksamhet de ingår i, och å andra sidan intresset av en fullständig bevisning så att målet får en materiellt riktig utgång. Personer i personsäkerhetsprogram samt poliser som arbetar inom den brottsbekämpande verksamheten befinner sig naturligt nog i en utsatt ställning. Att personerna ens tilldelats skyddsidentitet eller ingår i ett personsäkerhetsprogram är ju en indikator på att de lever med en reell hotbild. De framtida verksamheterna kan också skadas om hittillhörande uppgifter obegränsat röjs till allmänheten. Intresset av att, även under vittnesförhör, skydda dessa personer och den verksamhet de ingår i, väger, enligt min mening, tyngre än de eventuella rättssäkerhetsproblem som kan uppkomma för den tilltalade. Vidare bör rättssäkerhetsproblemen inte överdrivas. Eftersom regleringen är avsedd att tillämpas i begränsad utsträckning torde de rättssäkerhetsproblem som normalt får anses vara förbundna med sådana ordningar - att den tilltalade inte har någon ovillkorlig rätt att ställa frågor, få dessa besvarade eller, gällande skyddsidentiteter, veta vittnets verkliga identitet - inte aktualiseras i någon nämnvärd omfattning. Att kvalificerade skyddsidentiteter är sällsynt förekommande stöds också av resultaten från de intervjuer som gjordes med praktiker. De tillfrågade hade inte någon gång i sin yrkesutövning kommit i kontakt med kvalificerade skyddsidentiteter.

I sammanhanget bör poängteras att möjligheten, enligt 36 kap. 10 § 3 st. RB, att vittna under sin skyddsidentitet synes, med beaktande av RH 2007:24, inte gälla för personer med utländska skyddsidentiteter. Det är oklart vad som gäller för personer med fingerade personuppgifter som, i likhet med utländska skyddsidentiteter, inte heller omfattas av en uttrycklig regel om att de kan uppge sin fiktiva identitet vid vittnesförhör. Om dessa allvarligt hotade bevispersoner kan tvingas avslöja sin verkliga identitet vid ett vittnesförhör, torde, enligt min mening, ändamålet bakom regleringen med fingerade personuppgifter förfelas.

9.3 Bör vittnesskyddet förbättras?

Enligt min mening är det centralt att skilja på vittnesskyddets två syften vid en diskussion om vittnesskyddets hållbarhet. När det gäller det första syftet att skydda vittnets fysiska integritet anser jag att vittnesskyddet är långtgående, om än ingripande för den enskilde, med bland annat möjligheter till skyddade personuppgifter och fysiskt skydd. Personen kan flytta till annan ort och hemlighålla den nya adressen för sin förföljare och utomstående genom kvarskrivning. I de allvarligaste fallen kan personen tilldelas en fingerad identitet med nytt namn och nya personuppgifter. Personsäkerhetsprogrammet innebär också en klar förstärkning av vittnesskyddet, varvid de allvarligast hotade bevispersoner kan skyddas av polisen genom olika åtgärder och samtidigt få hjälp i kontakter med andra myndigheter. Åtgärderna hemlighålls för allmänheten genom att sekretess råder för personsäkerhetsverksamheten, vilket skapar ett gott skydd för de hotade bevispersonerna. Enligt min mening inträder emellertid de förevarande skyddsåtgärderna för sent, i regel när vittnet redan utsatts för hot. Karaktären på vittnesskyddet har snarast karaktären av ”damage control”; att kontrollera den skada, i detta avseende den otillåtna påverkan, som redan har uppstått genom att skydda vittnet från att utsättas för ytterligare övergrepp eller förföljelser. I förhållande till vittnesskyddets andra syfte, främjandet av en effektiv brottsbekämpning, kan det ifrågasättas om nuvarande vittnesskydd i tillräcklig grad hindrar att vittnesutsagor ändras eller att vittnen vägrar uttala sig till följd av otillåten påverkan. Flertalet aktörer har också i undersökningar uppgett att de upplever att hot och rädsla för hot bland vittnen har ökat och att det utgör ett problem för rättsväsendet. Denna uppfattning stöds också av den ökande anmälnings- och lagföringsstatistiken för övergrepp i rättssak. Vittnesskyddet bör därför stärkas genom åtgärder som hindrar att personen alls utsätts för påtryckningar alternativt genom åtgärder som säkrar bevisningen på ett tidigt stadium.

Innan en närmare analys görs av vilka åtgärder jag anser vara lämpliga för att förbättra vittnesskyddet, är det centralt att framhålla att rädslan för att vittna många gånger är obefogad. Studier har påvisat att vittnen kan vara rädda för repressalier utan att ha utsatts för något egentligt hot. En möjlig förklaring härtill kan vara att vittnen påverkas av intryck från massmedia och filmer som porträtterar faran med att vittna. I andra fall kan rädslan möjligen sammanhänga med rättsprocessen som sådan. Enligt min mening kan

den obefogade rädslan motverkas genom information och stöd. Härvid är det väsentligt med ett gott bemötande från rättsväsendets sida, att vittnen känner sig behövda och på så sätt inser vikten av att uppfylla vittnesplikten. Vittnesstöden spelar en oerhört viktig roll när det gäller att ge vittnen medmänskligt stöd, uppmuntran och information. Samtliga intervjupersoner har också framhållit den betydelsefulla funktion som vittnesstöden fyller i arbetet med att motverka den allmänna rädslan hos vittnen.

9.4 På vilka sätt bör vittnesskyddet stärkas?

9.4.1 Anonyma vittnens (o)lämplighet

Åtgärder för att på olika sätt stärka vittnesskyddet får inte stå i strid med artikel 6 EKMR eller artikel 6.3 d) EKMR. Europadomstolen har emellertid uttalat att principerna om en rättvis rättegång kräver att försvarets intressen i förekommande fall vägs mot vittnens intressen, så att vittnets personliga säkerhet, liv och frihet, enligt artikel 8 EKMR, inte äventyras på ett oförsvärligt sätt. Uttalandet fälldes i samband med att Europadomstolen prövade frågan om anonyma vittnens tillåtlighet i fallet *Doorson mot Nederländerna*. Genom avgörandet får det anses klarlagt att konventionen inte uppställer något absolut förbud mot anonyma vittnen. Användningen av anonyma vittnen kan undantagsvis vara tillåtet, under förutsättning att det finns ett konkret behov och försvararen eller den tilltalade har getts möjlighet att någon gång under förfarandet förhöra det anonyma vittnet. Det anonyma vittnesmålet får inte heller uteslutande eller till avgörande del ligga till grund för fällande dom. Generalsekreteraren för Sveriges Advokatsamfund Anne Ramberg har i sin argumentation mot anonyma vittnen bland annat hävdat att vittnesanonymitet inte torde vara förenligt med EKMR – ett uttalande som inte samstämmer med vad som uttryckts i Europadomstolens praxis.

Det sagda utesluter emellertid inte att det ändå av ett eller flera skäl kan vara olämpligt att införa vittnesanonymitet i den svenska rättsordningen. Konventionen utgör endast – i förhållande till svensk rätt – minimiregler till skydd för den enskildes rättssäkerhet. I olika utredningar har lagstiftaren gett uttryck för en viss motvillighet till att införa anonyma vittnen i den svenska rättsordningen. Det har uttalats att vittnesanonymitet inte är möjlig utan att göra avkall på parts fullständiga insynsrätt samt lojalitetsplikten. Andra åtgärder har bedömts vara lämpligare för att skydda vittnet, exempelvis ett frikostigt fysiskt skydd samt att vittnets kontaktuppgifter inte automatiskt delges den tilltalade. Lagstiftaren har därför avstått från att föreslå förändringar rörande sekretess eller parts rätt till insyn i processmaterialet. De åtgärder som har införts för att förbättra vittnesskyddet har inte inneburit några ändringar av den tilltalades rättssäkerhet – insynsrätten och lojalitetsplikten har förblivit intakt. Lagstiftaren synes således inte ha varit villig att ansluta sig till den av Europadomstolen förespråkade avvägningen mellan försvarets intressen och vittnets intresse av personlig säkerhet, liv och frihet.

Den nordiska rättsutvecklingen synes däremot gå mot ett starkare vittneskydd i form av anonyma vittnen. Särskilt intressant är det lagförslag om anonyma vittnen som nyligen framlagts i Finland, vars införande skulle innebära möjligheter att tillåta vittnesanonymitet ifråga om straff med högre straffskalor och organiserad brottslighet. Lagförslaget liknar den reglering som finns i Norge. I den danska rättsordningen har det, till följd av 2011 års lagändring, öppnats upp möjligheter att tillåta anonyma vittnen i andra fall än vad som tidigare var möjligt. Det är dock oklart om lagändringen har inneburit en ökad användning av anonyma vittnen eller om vittnesanonymitet, i rättstillämpningen, stadigvarande begränsas till slumpvittnen och viss allvarigare brottslighet. Med den nuvarande ordningen i Danmark och Norge är det möjligt att utvisa den tilltalade ur rättssalen under förhöret med det anonyma vittnet, samtidigt som försvararen får närvara vid förhöret och veta identiteten med tystnadsplikt mot klienten. Förutom att den tilltalade härigenom förtas möjligheter att ifrågasätta vittnets trovärdighet, skapar ett sådant förfarande också allvarliga lojalitetskonflikter mellan försvararen och klienten. Avstår försvararen från att ta del av vittnets identitet på grund av lojalitetsplikten kan det vidare ifrågasättas om förfarandet är förenligt med principen om parts likställdhet i artikel 6.1 EKMR. Försvaret hamnar ju i ett underläge i förhållande till åklagaren som obegränsat kan ta del av vittnets identitet. Formerna för vittnesanonymiteten synes ändå vara mindre långtgående i de nordiska länderna jämfört med vad som varit fallet i Europadomstolens avgöranden. I *Doorson mot Nederländerna* tilläts som bevisning enbart utskrifter av de anonyma vittnesmålen från förundersökningen. En sådan ordning, är enligt min mening, inte önskvärd eftersom försvaret genom frånvaron av de anonyma personerna helt berövas möjligheterna att under huvudförhandling direkt utfråga och iaktta vittnet.

Inställningen till anonyma vittnen synes vara delad bland åklagare, domare och advokater. Resultaten från SVT:s undersökning påvisar att fler åklagare än domare och advokater är positiva till anonyma vittnen. Detta var också något som synliggjordes i intervjuerna med praktikerna. Domaren Erik Noltorp anser att anonyma vittnen inte bör införas i den svenska rättsordningen, eftersom den tilltalades fullständiga insyns rätt och försvararens lojalitetsplikt väger tungt. Åklagarna Tom Svensson och Bo Albrektsson är mer positivt inställda till anonyma vittnen och anser att användningen av sådan bevisning bör vara tillåtet under noga reglerade former samt i exceptionella fall. Åklagaren Tom Svensson uppger att vittnesanonymitet i många fall är en förutsättning för att åklagare och poliser ska kunna få uppgifter om ett begånget brott. Åklagare har till och med fått lägga ner åtalet när polisen har vägrat röja sin källa på grund av ett givet löfte om anonymitet. Praktikernas något annorlunda inställning till anonyma vittnen är möjligen inte så anmärkningsvärd, om man betänker deras olika roller under rättsprocessen. Åklagarens uppgift är att driva brottsutredningen framåt. Drar sig vittnen för att lämna uppgifter utgör det ett stort problem för möjligheterna att bekämpa brottsligheten, varför åklagare möjligen ser ett större behov av anonyma vittnen. Domarens uppgift är att skipa rätt på det underlag som framlagts i målet. Domstolen är också den yttersta garanten för den tilltalades rättssäkerhet och anonyma vittnen kan därför av vissa domare upplevas som ett

främmande element. Den delade inställningen till anonyma vittnen bland praktiker kan också sammanhålla med synen på rättssäkerhet. Åklagaren Tom Svensson hävdar att rättssäkerhet också innefattar ett krav på att offret ska få en skälig upprättelse. En långtgående åtgärd såsom anonyma vittnen kan, enligt detta synsätt, vara förenligt med rättssäkerheten eftersom den kan innebära att en materiellt riktig dom i slutändan kan uppnås och att brottet uppkläras.

Det är, enligt min mening, vanskligt att ta ställning till anonyma vittnen när något konkret förslag eller utredning kring formerna för detta ännu inte har framlagts. Beroende på formerna för användningen av anonyma vittnen torde förfarandet vara mer eller mindre lämpligt. Det mest omfattande anonymitetsskyddet skulle innebära att vittnet hörs utan möjlighet att iaktta vittnet eller höra dennes verkliga röst. Som ovan nämnts har Danmark och Norge ett relativt omfattande anonymitetsskydd varvid den tilltalade, men inte försvararen, kan visas ut ur rättssalen under vittnesförhöret. En sådan ordning är, enligt min mening, inte önskvärd i Sverige. Lojalitetsplikten är av grundläggande betydelse och försvararen bör inte under några omständigheter åläggas sekretessförbud gentemot klienten. Den lämpligaste formen av vittnesanonymitet anser jag vara den ordning som idag tillämpas beträffande tjänstemän med kvalificerade skyddsidentiteter. Den tilltalade har inte någon rätt att ta del av vittnets verkliga identitet, men i övrigt möjligheter att närvara vid förhöret, ställa frågor och iaktta vittnet. Det rör sig således om ett begränsat anonymitetsskydd. Någon lojalitetskonflikt uppstår inte vid ett sådant förfarande, då varken tilltalad eller försvarare har rätt att ta del av den verkliga identiteten. Ett förslag om en reglering med anonyma vittnen utformad kring dessa förutsättningar hade, enligt min mening, varit mest godtagbart utifrån den tilltalades rättssäkerhetsintressen.

Det är däremot ostridigt att den tilltalade, oavsett formerna för anonymiteten, förtas möjligheter till fullständig insyn och att ifrågasätta trovärdigheten när vittnets identitet hemlighålls. Det är också, enligt min mening, den tyngsta invändningen mot anonyma vittnen. Det framstår onekligen som främmande att den tilltalade döms delvis på uppgifter till vilka källan förblir okänd för den tilltalade. Rättssäkerhetsförlusterna skulle emellertid delvis kunna uppvägas av att en domstol på förhand prövar vittnets trovärdighet och att vittnesmålet, i enlighet med vad som uttryckts i Europadomstolens avgöranden, aldrig ensamt kan ligga till grund för fällande dom. Ur ett brottsbekämpningsperspektiv kan emellertid effektiviteten av en ordning med anonyma vittnen ifrågasättas. BRÅ:s undersökning påvisar att det främst är personer som gärningsmannen har en relation till – inte slumpvittnen – som utsätts för påtryckningar. För relationsvittnen är anonymitet överhuvudtaget inte något verkningsfullt skydd eftersom vittnets identitet redan är känd för den tilltalade. Det skulle således röra sig om relativt få fall, främst beträffande slumpvittnen, där vittnesanonymitet skulle kunna vara effektivt och ge personerna ett gott skydd. Även i dessa fall torde den tilltalade många gånger redan av vittnesuppgifterna kunna lista ut vem vittnet är. Vidare bör framhållas att anonyma vittnen har realiserats i väldigt få fall i våra grannländer vilket skulle kunna påvisa att behovet möjligen inte

är så stort. De effektivitetsvinster som finns att vinna med anonyma vittnen står, enligt min mening, inte i proportion till de allvarliga inskränkningar av den tilltalades rättssäkerhet som en sådan ordning faktiskt innebär.

9.4.2 Säkra vittnesmålet genom bevisupptagning under förundersökning

Starka skäl talar, enligt min mening, för att utvidga möjligheterna till bevisupptagning under förundersökning vid risk för att vittnet utsätts för hot eller repressalier. Syftet med bevisupptagning är att säkra den bevisning som annars skulle gå förlorad – något som ofta torde vara fallet när vittnet utsätts för hot eller riskerar repressalier. Resultaten från BRÅ:s undersökning påvisar också att det främst är under förundersökning som vittnet utsätts för påverkan. Sedan vittnet hörts minskar intresset av att utöva påtryckning på vittnet. Vittnesuppgifter som tillkommit vid bevisupptagning utom huvudförhandling torde i flertalet fall också kunna ersätta vittnesförhöret. Genom att det videodokumenterade förhöret från bevisupptagningen kan spelas upp vid huvudförhandlingen minskar behovet av att hålla ett nytt förhör. Det videodokumenterade förhöret innebär goda möjligheter för rätten och den tilltalade att iaktta vittnet och bedöma trovärdigheten utan att den hörde personligen är närvarande i rättssalen. Dessutom besparas vittnet från många av de olägenheter som kan vara förknippade med att, vid ett ytterligare vittnesförhör, återigen konfronteras med minnet av den aktuella händelsen. Förfarandet torde inte heller stå i strid med artikel 6.1 och 6.3 d) EKMR, eftersom försvaret ska vara närvarande vid den ursprungliga bevisupptagningen och ges därmed fullgoda möjligheter att utfråga vittnet. I Europarådets rekommendation om hot mot vittnen och den tilltalades rätt till försvar nämns också särskilt risken för repressalier som skäl för att låta vittnets tidigare lämnade uppgifter inför rätten användas som bevisning istället för att denne hörs personligen vid huvudförhandlingen.

Det kan emellertid inte uteslutas att ytterligare frågor kan uppkomma under huvudförhandlingen och behöva ställas till vittnet. Under huvudförhandling kan vittnesuppgifterna från förundersökningen framstå som ofullständiga eller oklara, eftersom dessa har upptagits på ett stadium i processen då förhållanden inte är helt klarlagda. Sådana oklarheter kan emellertid redas ut genom att ett tilläggsförhör hålls med vittnet under huvudförhandling. Mot bakgrund av det anförda finns det, enligt min mening, goda skäl att överväga om inte Sverige bör införa möjligheter till bevisupptagning av förhör under förundersökning när det finns en risk att vittnet utsätts för hot eller repressalier.

Enligt min mening bör dock inte utvidgade möjligheter finnas, utöver vad som redan följer av 35 kap. 14 § RB och 36 kap. 16 § RB, att ersätta eller komplettera förhör med en berättelse som tidigare avgetts inför polis eller åklagare. Det finns en mängd olika rättssäkerhetsproblem förknippade med användning av förhör som tillkommit helt utom rätta. Redan det förhållandet att förhöret tillkommer utan närvaro av domare inger betänkligheter. Vid en bevisvärdering är det väsentligt att rätten har full vetskap om förhörets till-

komst och vilka förhållanden som rådde vid förhörstillfället. Vidare kan polisen ställa ledande frågor eller frågor som kan missförstås. Att rättskipningen på detta sätt förflyttas till de brottbekämpande myndigheterna är, enligt min mening, inte under några omständigheter eftersträvansvärt och skulle allvarligt rubba de rättssäkerhetsprinciper varpå rättsordningen är uppbyggd.

9.4.3 Öka tryggheten för vittnen

Av intervjuerna som genomfördes framgår att samtliga praktiker upplever att domstolen tar vittnens rädsla på stort allvar och söker möta vittnens behov så långt som är möjligt, bland annat genom att vara relativt frikostiga med att ordna videokonferens och medhörning. De anser dock att videokonferensutrustningen kan användas i större utsträckning än vad som idag är fallet. Principiellt ser inte jag något hinder i en ökad användning av videokonferens. Vittnet kan befinna sig på okänd ort för den tilltalade, samtidigt som försvaret ges fullt jämförbara möjligheter att iaktta och utfråga vittnet som om förhör hållits i rättssalen. Åtgärden hindrar emellertid inte att vittnet utsätts för övergrepp eller påtryckningar innan eller efter rättegången, men kan jämväl underlätta och öka tryggheten för ett vittne som på grund av rädsla eller obehag inte vill konfronteras med den tilltalade i rättssalen. Vidare är det väsentligt att vittnet känner sig trygg i domstolens lokaler. Säkerhetskontrollerna som nuförtiden regelbundet utförs i vissa domstolars entréer är en betydlig förbättring. Emellertid är det anmärkningsvärt att inte samtliga domstolar har särskilda väntrum eller inpasseringsgångar för vittnen. De praktiker som intervjuats anser också att sådana åtgärder bör införas, eftersom det är otillfredsställande att, med den nuvarande ordningen, vittnen själva måste meddela domstolen i förväg att de önskar undvika kontakt med den tilltalade för att åtgärder ska vidtas.

9.5 Några avslutande kommentarer

Trots vissa uppmjukningar av muntlighets- och omedelbarhetsprinciperna genom EMR-reformen är det alltså huvudregel att den tilltalade inte får dömas på annat material än vad som muntligen framlagts vid huvudförhandling. Det finns härvid en uppfattning att bevispersonens *fysiska inställelse i rättssalen* och en *omedelbar bevisupptagning under huvudförhandling* skapar de bästa förutsättningarna för en tillförlitlig trovärdighetsbedömning. Enligt min mening ter det sig omotiverat att tillämpa principerna om muntlighet och omedelbarhet alltför strängt, särskilt i de fall vittnen har utsatts för hot eller riskerar repressalier. Trots att de tekniska förutsättningarna för upptagning av bevisning har utvecklats betydligt sedan balkens införande år 1948 synes lagstiftaren inte ha varit villig till uppmjukningar av principerna vid förfarandet i tingsrätt. Lagstiftaren har härvid varit restriktiv till att utvidga användningen av vittnesuppgifter från förundersökning vid huvudförhandling. Denna restriktivitet är, enligt min mening, obefogad beträffande vittnesuppgifter som tillkommit vid bevisupptagning utom huvudförhandling och när det finns en risk för att vittnet kommer att utsättas för hot eller repressalier. Ett sådant förhör har ursprungligen upptagits inför rätten, i närvaro av den misstänkte och dennes försvarare, och uppfyller därmed i regel samtliga rättssäkerhetskrav som kan ställas på kontradiktion. Sedan genom-

förandet av EMR finns också goda förutsättningar att genom ljud och bild uppta förhöret vid domstol. Härigenom ges den tilltalade och rätten, vid en åtföljande huvudförhandling, fullgoda möjligheter att iaktta vittnet och värdera utsagan utan att vittnet behöver höras personligen. Därmed inte sagt att uppmjukningar av muntlighets- och omedelbarhetsprincipen är befogade i alla fall där vittnet känner obehag eller rädsla för att medverka. Det tåls att poängteras att personer många gånger kan känna rädsla för att vittna utan att ha utsatts för konkreta hot. I dessa fall bör åtgärder istället inriktas på att ge vittnet information och stöd.

Vid en genomgång av reglerna i RB synes beaktanden av vittnet, såsom skyddsvärt *per se*, lysa med sin frånvaro. I endast ett fåtal bestämmelser, exempelvis reglerna om videokonferens eller medhörning, beaktas vittnets rädsla såsom skäl att vidta åtgärder under huvudförhandling. Visserligen uttrycks vittnen som skyddsobjekt i bestämmelsen om övergrepp i rättssak. Straffbestämmelsen har dock visat sig vara ineffektiv när det gäller underförstådda och subtila hot, eftersom sådana påverkansformer är svåra att föra i bevis. Gärningspersonerna inom den organiserade brottsligheten använder sig främst av höggradigt beräknande och subtila metoder för att tysta vittnen. För dessa personer torde inte heller rättsordningens straffpåföljder ha någon avskräckande effekt. Enligt min mening bör vittnen tydligare uppmärksammas och beaktas i lagstiftningen. Vittnen *är* skyddsvärda och deras vittnesmål är inte sällan av grundläggande betydelse för rättsväsendets möjligheter att effektivt bekämpa brottslighet. Om inte rättsväsendet i högre utsträckning beaktar och behandlar vittnen såsom skyddsvärda, finns risken att alltfler drar sig för att vittna eller lämna uppgifter till de brottsbekämpande myndigheterna – en utveckling som kan få förödande konsekvenser för rättsordningen. I takt med den växande organiserade brottsligheten är det hög tid att lagstiftaren uttryckligen erkänner vittnet såsom skyddsvärt och överväger åtgärder för att skapa ett adekvat vittnesskydd.

Att vittnen erbjuds ett tillräckligt vittnesskydd är av största betydelse för att skydda vittnets fysiska integritet och främjandet av materiellt riktiga domar. Det finns emellertid andra intressen som måste beaktas. Den tilltalades fullständiga insynsrätt och möjligheten att ifrågasätta trovärdigheten av den muntliga bevisning som åberopas är väsentliga rättssäkerhetsprinciper som inte bör åsidosättas utan mycket starka skäl. En ordning med anonyma vittnen utgör varken en lämplig eller effektiv åtgärd för att skydda vittnen. Genom de olika förslag som jag förespråkar – bevisupptagning under förundersökning, videokonferens i ökad utsträckning och säkrare domstolslokaler – skulle bättre förutsättningar finnas för ett adekvat vittnesskydd utan att göra avkall på den tilltalades insynsrätt. Enligt min mening bör därför möjligheterna att genom dylika åtgärder förbättra vittnesskyddet uttömmas innan lagstiftaren överväger att införa anonyma vittnen.

Bilaga A

1. Anmälning- och lagföringsstatistiken för övergrepp i rättssak har ökat genom åren. Olika studier har också påvisat att åklagare, domare och advokater upplever att hot och rädsla för hot hos vittnen utgör ett problem för rättsväsendet. Upplever du att hot och rädsla för hot hos vittnen utgör ett problem för rättsväsendet och anser du att det har ökat?
2. Vittneskyddet som erbjuds idag består främst i det personsäkerhetsprogram som utarbetats för vittnen, innefattandes åtgärder såsom skyddade personuppgifter, fysiskt skydd och byte av bostadsort. Vidare finns det möjligheter att låta vittnet delta genom videolänk, utvisa tilltalad från rättssalen under vittnesmålets avgivande och begränsa allmänhetens insynsrätt beträffande vittnets personuppgifter. Anser du att vittneskyddet är tillräckligt när det gäller att skydda vittnets personliga säkerhet och främjandet av en effektiv brottsbekämpning? Anser du att vissa åtgärder bör användas i större utsträckning än vad som idag är fallet?
3. Anser du att vittneskyddet bör förbättras och i så fall på vilket sätt?
4. Kan rättsväsendet göra något för att förbättra tryggheten för vittnen?
5. Europadomstolen har i en rad avgöranden tagit ställning till anonyma vittnen och menat att det undantagsvis kan vara tillåtet. Anonyma vittnesmål får dock inte ensamma eller i avgörande grad ligga till grund för fällande dom. Våra grannländer Norge och Danmark tillåter anonyma vittnen i vissa begränsade fall, främst vid allvarligare brott och beträffande slumpvittnen. Identiteten hemlighålls för den misstänkte, även om försvararen, domare och åklagaren har rätt att under tystnadsplikt få veta identiteten. Anser du att en användning av anonyma vittnen undantagsvis och under noga reglerade former ska vara möjlig även i den svenska rättsordningen?
6. Sedan år 2006 är det möjligt att låta vittnen med kvalificerade skyddsidentiteter avge vittnesmål under fiktivt namn. Är kvalificerade skyddsidentiteter något som du möter i ditt yrke och vad anser du om ordningen? Är den av godo eller ondo? Närmar vi oss ett system med anonyma vittnen?
7. Den tilltalade garanteras en ovillkorlig insynsrätt i allt processmaterial och har rätt att få ta del av allt material som ligger till grund för avgörande och bemöta den bevisning som åberopas mot denne. I viss polemik mot denna centrala rättssäkerhetsgaranti står vittnets intresse av skydd för sin personliga säkerhet och frihet samt intresset av en effektiv brottsbekämpning. En avvägning får i förekommande fall

göras mellan intressena. Är det legitimt att i viss utsträckning göra avkall på den tilltalades insynsrätt i syfte att skydda personers säkerhet, frihet och liv samt främja en effektiv brottsbekämpning? Bör den tilltalades rättssäkerhet alltid ges företräde i intresseavvägningen?

8. Anser du att rättsutvecklingen går mot ett starkare vittnesskydd i Sverige?
9. Vad tror du väntar vittnesskyddet och insynsrätten i framtiden?

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

- Prop. 1990/91:153 *Om ny folkbokföringslag m.m.*
- Prop. 1993/94:143 *Brottsoffren i blickpunkten – en brottsofferfond och andra åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning*
- Prop. 2004/05:131 *En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol*
- Prop. 2005/06:138 *Personsäkerhet*
- Prop. 2005/06:149 *Kvalificerad skyddsidentitet*
- Prop. 2005/06:161 *Sekretessfrågor – Skyddade adresser, m.m.*
- Prop. 2011/12:63 *Ökad säkerhet i domstol*
- SOU 1990:92 *Våld och brottsoffer*
- SOU 1998:40 *Brottsoffer: Vad har gjorts? Vad bör göras?*
- SOU 2004:1 *Ett nationellt program om personsäkerhet*
- SOU 2010:14 *Partsinsyn enligt rättegångsbalken*
- Ds 1995:1 *Vittnen och målsägande i domstol*
- Motion 2011/12: Ju284 *Anonymitet för vittnen*
- Motion 2012/13: Ju234 *Tillåt personer att vittna anonymt i rätten*

Nordiskt offentligt tryck

Norge

- NOU 2009:15 *Skjult informasjon – åpen kontroll*
[citeras: NOU 2009:15]

Hämtat 2013-01-01 kl. 16.24:

www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/2009/nou-2009-15/28.html?id=569719#

Meld. St. 7 (2010-2011) *Melding till stortinget, Kampen mot organisert kriminalitet – en felles innsats.* [citeras: Meld. St. 7 (2010-2011)]

Hämtat 2013-01-01 kl. 16.24:

www.regjeringen.no/pages/14758927/PDFS/STM201020110007000DDDDPDFS.pdf

Danmark

2010/1 LSF 124 *Forslag till lov om ændring af retsplejeloven (Udvidet adgang til at anvende anonyme vidner).* [citeras: 2010/1 LSF 124]

Hämtat 2013-01-01 kl. 16.25:

www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=135461

Finland

Justitieministeriet *Bevisning i allmänna domstolar,* Justitieministeriets publikation 69/2012. [citeras: Justitieministeriets publikation 69/2012]

Hämtat 2013-01-01 kl. 16.26:

www.om.fi/Satellite?blobtable=MungoBlobs&blobcol=urldata&SSURiappotype=BlobServer&SSURicontainer=Default&SSURIsession=false&blobkey=id&blobheadervalue1=inline;%20filename=OMML%2069%202012%20svenska%20sidor%2072.doc.pdf&SSURIsscontext=Satellite%20Server&blobwhere=1351500277637&blobheadername1=Content-Disposition&ssbinary=true&blobheader=application/pdf

Publikationer och rapporter

Advokatsamfundet *Yttrande över delbetänkandet En ny uppgifts- och ansvarsfördelning mellan polis och åklagare (SOU 2005:84),* Stockholm den 7 mars 2006. [citeras: Advokatsamfundet, (2006)]

- Vägledande regler om god advokatsed med kommentar*, reviderad senast maj 2011. [citeras: VRGA, (2011)]
- Brottförebyggande rådet *Otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen*, 2008:8. [citeras: BRÅ 2008:8]
- Kriminalstatistik 2012*, 2012:11. [citeras: BRÅ 2012:11]
- Domstolsverket *Resursfördelningen efter EMR*, rapport 2010:3. [citeras: DV rapport 2010:3]
- Ordning i domstolar – förutsättningar och arbetsformer*, 2012. [citeras: DV rapport (2012)]
- Kommissionen *Om genomförbarheten av EU-lagstiftning på området för skydd av vittnen och personer som samarbetar med rättsväsendet*, Arbetsdokument 13. 11. 2007, 693 slutlig. [citeras: Kommissionen, 13.11.2007]
- Rikspolisstyrelsen *Vitnesskydd*, Rapport 1990:4. [citeras: RPS rapport 1990:4]
- Inspektion av polismyndigheternas handläggning av brottsofferfrågor*, Inspektionsrapport 2010:3, februari 2010. [citeras: RPS (2010:3)]
- Sveriges television *Vittnens och målsägandes situation i rättsprocessen*, 2012-03-26. [citeras: SVT (2012)]

Åklagarmyndigheten *RättsPM: partsinsyn*, 2008:4.
[citeras: Åklagarmyndigheten, (2008:4)]

Litteratur

Arvidsson, Niklas *Aktieägaravtal. Särskilt om besluts- och överlåtelsebindningar*, Stockholm, 2010. [citeras: Arvidsson, (2010)]

Axberger, Hans Gunnar,
Mentes, Feryal,
Goohde Palmgren, Karin och
Västberg, Jens *Rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt, Felaktigt dömda*, Stockholm, 2006. [citeras: Axberger m.fl., (2006)]

Bogdan, Michael *Komparativ rättskunskap*, uppl. 2, Stockholm, 2003. [citeras: Bogdan, (2003)]

Bring, Thomas och
Diesen, Christian *Förundersökning*, uppl. 4, Stockholm, 2009. [citeras: Bring m.fl. (2009)]

Dahlqvist, Anna- Lena *Sekretess inom rättsväsendet*, uppl. 2, Stockholm, 2007. [citeras: Dahlqvist (2007)]

Danelius, Hans *Mänskliga rättigheter i Europeisk praxis: en kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, uppl. 4, Stockholm, 2012. [citeras: Danelius, (2012)]

Ekelöf, Per Olof *Rättegång fjärde häftet*, uppl. 7, Stockholm, 2009. [citeras: Ekelöf, (2009)]

- Rättegång femte häftet*, uppl. 8, Stockholm, 2011. [citeras: Ekelöf, (2011)]
- Fernandez, Esteban,
Maria Luisa *The rule of law in the European constitution*, Haag/London/Boston: Kluwer 1999. [citeras: Fernandez Esteban, (1999)]
- Fitger, Peter *Rättegångsbalken* (Nätversionen den 1 april 2012). [citeras: Fitger, (2012)]
Hämtat 2013-01-01 kl. 16.52:
Kommentar till 5 kap. 1 § RB
Kommentar till 23 kap. 18 § RB
Kommentar till 36 kap. 18 § RB
Kommentar till 17 kap. 10 § BrB
- Hartman, Jan, *Vetenskapligt tänkande: från kunskapsteori till metodteori*, Lund, 2010. [citeras: Hartman (2010)]
- Heuman, Sigurd och
Tansjö, Anna *Sekretess m.m. hos allmän domstol: en handbok*, uppl. 3, Lund, 2010. [citeras: Heuman m.fl., (2010)]
- Jareborg, Nils *Straffrättsideologiska fragment*, Uppsala, 1992. [citeras: Jareborg (1992)]
- Peczenik, Aleksander *Juridikens teori och metod*, uppl. 1:1, Stockholm, 1995. [citeras: Peczenik, (1995)]

Artiklar

- Apropå (nr 4/2007) *Ska Sverige införa anonyma vittnen och straffrätt? Nr 4/2007. [citeras: Apropå (nr 4/2007)]*
- Göteborgsposten *Alhem efterlyser bättre vittnesskydd, 2010-05-25. [citeras: Göteborgsposten (2010-05-25)]*
Hämtat 2013-01-01 kl. 16.36
www.gp.se/nyheter/sverige/1.377730-alhem-efterlyser-bättre-vittnesskydd
- Heuman, Lars *Absolut eller relativ vittnesplikt, Juridisk tidskrift 1994/95, s. 153. [citeras: Heuman, JT 1994/95]*
- Ramberg, Anne *Anonyma vittnen hot mot rättssäkerheten, Nr 6/2007, Advokaten. [citeras: Ramberg, Advokaten (2007)]*
Anonyma vittnen ingen lösning, Anne Rambergs blogg, 2012-11-16. [citeras: Ramberg, (2012-11-16)]
Hämtat 2013-01-01 kl. 16.38:
<http://annerambergs.wordpress.com/2012/11/16/anonyma-vittnen-ingen-losning/>
- Sturm, Fabian (2012) *Rekordmånga får vittnesskydd, SVT, 1 mars 2012. [citeras: Sturm, SVT, (2012-03-01)]*
Hämtat 2013-01-01 kl. 16.39:
www.svt.se/nyheter/regionalt/abc/rekordmanga-far-vittnesskydd
- Thunholm, Patrik *Anonyma vittnen bör tillåtas i undantagsfall, Dagens Juridik, 2012-01-26. [citeras Thunholm, Dagens Juridik, (2012- 01-26)]*
Hämtat 2013-01-01 kl. 16.40

www.dagensjuridik.se/2012/01/polis-anonyma-vittnen-bor-tillatas-i-undantagsfall

Rättsfallsförteckning

Myndighetsbeslut

JO 2007/08 s. 87

Sveriges Domstolar

Hovrätten

RH 1995:32

RH 2007:24

Kammarrätten

Kammarrätten i Stockholm mål nr 7873-03.

Europadomstolen

European Court of Human rights, Chamber, *Case of Doorson v. The Netherlands* (Application no. 20524/92, Judgment 26 March 1996)

European Court of Human rights, Third section, *Case of Visser v. The Netherlands* (Application no. 26668/95, Judgment 14 February 2002)

European Court of Human rights, First section, *Case of Sadak and others v. Turkey* (Applications nos. 29900/96, 29901/96, 29902/96 and 29903/96, Judgment 17 July 2001)

European Court of Human rights, Court Plenary, *Case of Kostovski v. The Netherlands*, (Application no. 11454/85, Judgment 20 November 1989)

European Court of Human rights, *Case of Rowe and Davis v. The United Kingdom*, (Application no. 28901/95) Judgment 16 February 2000)

European Court of Human rights, *Case of Dowsett v. The United Kingdom*,
Second section (Application no. 39482/98, Judgment 24 September 2003)

